

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ**

**ДВНЗ «ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

Кафедра професійної освіти

Марина Навальна

**НАУКОВО-ТЕХНІЧНА
ТЕРМІНОЛОГІЯ**

**Навчально-методичний посібник
(для студентів зі спеціальності «Документознавство»)**

**Переяслав-Хмельницький
2013**

УДК 001.4
ББК 81.2-3
Н15

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 2 від 29 жовтня 2012 року).

Навальна М. Науково-технічна термінологія. Навчально-методичний посібник (для студентів зі спеціальності «Документознавство») / Марина Навальна. – Переяслав-Хмельницький : «Видавництво КСВ». – 2013. – 84 с.

Посібник знайомить студентів з основами науково-технічної термінології, етапами становлення цих лексичних одиниць, підходами до їх впорядкування. У посібнику подано вимоги до науково-технічних термінів, висвітлено особливості та проблеми сучасної української науково-технічної термінології, способи творення термінів.

Навчально-методичний посібник орієнтований на всі категорії студентів вищих навчальних закладів спеціальностей «Документознавство», а також на всіх, хто цікавиться проблемами української літературної мови, науково-технічною термінологією зокрема.

Рецензенти:

Баган М. П., доктор філологічних наук, доцент кафедри української філології Київського національного лінгвістичного університету;

Доброскок І. І., доктор педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри професійної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ВСТУП

Вища школа має формувати в майбутніх спеціалістів вміння використовувати сучасну науково-технічну термінологію для розуміння наукових текстів, допомогти оволодіти знаннями, вміннями та навичками, які потрібні для глибинного розуміння текстів, що їх опрацьовують, і допомагають сформувати світогляд і практичні навички щодо подальшої професійної діяльності. Таким курсом є дисципліна «Науково-технічна термінологія». Її метою є формування цілісної системи базових знань про науково-технічну термінологію; поглиблення знань студентів про науково-технічні терміни, вироблення навичок роботи з ними, формування в студентів сучасного інформаційного мислення, узагальненого уявлення про термінологію, розкриття прикладних аспектів сучасних інформаційних технологій, шляхів і методів їх використання в різних галузях діяльності.

Об'єктом вивчення дисципліни є науково-технічні терміни, предметом – способи утворення термінів, вимоги до термінів, їхні недоліки.

Основні завдання: вивчення вимог до науково-технічних термінів, функцій термінів, їхніх недоліків, обґрунтування використання базових способів утворення термінів; вивчення впливу різних чинників на формування та використання системи сучасних українських науково-технічних термінів.

«Науково-технічна термінологія» є нормативною фаховою дисципліною, яку вивчають студенти за спеціальністю «Документознавство». Володіння основами цієї дисципліни дозволить студентам кваліфіковано орієнтуватися в особливостях тих чи інших галузей знань.

Курс «Науково-технічна термінологія» пов'язаний з такими дисциплінами: «Документна лінгвістика», «Українська мова», «Стилістика ділового мовлення та редагування службових документів»; він є основою більшості дисциплін, що їх вивчають студенти у вищому навчальному закладі.

Посібник може бути використаний студентами різних форм навчання, оскільки в ньому враховано особливості не тільки денної, а й заочної та дистанційної форм навчання за рахунок збільшеної кількості індивідуальних завдань та розширеного списку літератури, що дає змогу поглибити зміст розглянутих тем.

Принцип модульної побудови курсу забезпечує адаптованість навчального матеріалу до сучасних умов розвитку інформаційних технологій. Посібник складається з двох модулів.

Модуль I. «Історія та сучасний стан науково-технічної термінології» охоплює перші загальнотеоретичні навчальні елементи, вивчення яких дає змогу зрозуміти головні поняття науково-технічної термінології, підвести базу для наступного засвоєння навчального матеріалу через з'ясування мети і завдань у вивченні дисципліни, містить відомості з питань необхідності вивчення науково-технічної термінології, збагачує знання студента науковою термінологією.

Модуль II. «Функціонування науково-технічної термінології» охоплює загальнотеоретичні навчальні елементи стосовно стандартизації та уніфікації науково-технічної термінології. Вивчення цього модуля збагачує знання студента науковою термінологією, формує вміння і навички критично ставитися до існуючої термінології, розумно підходити до використання термінів в усному та писемному мовленні.

Посібник складається з короткого оглядового курсу лекцій, планів семінарських занять, які включають і практичні завдання, низки самостійних завдань, питань для самоперевірки, пробних тестів, тем рефератів та списків джерел.

КОРОТКИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

МОДУЛЬ I. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Лекція № 1

Термінологічна лексика та її місце в лексичній системі української мови

Ключові слова: українська літературна мова, загальноживана лексика, термінологія, термінологічна лексика, термін, науково-технічна термінологія.

До словникового складу сучасної української мови входять різноманітні шари лексики, які різняться між собою за сферами свого вживання. Помітне місце в ньому займає термінологічна лексика, яка належить до лексичної підсистеми обмеженого функціонування і має залежний характер відносно загальноживаного словника.

Проголошення незалежності України, прийняття Закону про мови, надання Конституцією українській мові статусу державної, зумовили перехід науки і виробництва на національну термінологію, дали могутній поштовх розбудові української термінології. Основу кожної термінологічної системи становлять, як правило, власне національні слова, що увійшли в науковий обіг шляхом їхнього дефінування. Вони функціонують лише в системі рідної мови, добуваючи з її надр потенційні значення, які диктує відповідний контекст й історична традиція.

Як невід'ємний компонент наукової мови, термінологія формується під впливом тих закономірних еволюційних змін, яких зазнає мова в процесі свого поступу. Вона засвідчує досягнення кожної окремої галузі знань на певному етапі історії народу-носія мови і відображає перспективи подальшого процесу.

Однією з суттєвих особливостей термінології є те, що вона найбільше піддається свідомому творенню в процесі подальшого розвитку термінологічного фонду літературних мов, удосконалення якого дедалі набуває все більшого значення.

Кожна природно сформована термінологічна система розвивається за законами спадковості. Наукове мислення породжує поняття у формі абстракції єдності, позбавлене всього суб'єктивного, чуттєвого у

відображенні. Терміни, фіксуєючи цю сутність, закріплюють результати пізнавальної діяльності, тому термінологія стає певним завершальним етапом стосовно наукового дослідження реальних об'єктів.

Прогрес науки і техніки накладає свій відбиток на кількісний і якісний стан термінології, що є своєрідним відображенням усіх досягнень у мовній системі.

У зв'язку з цим спостерігається природне прагнення науково-технічної громадськості втрутитися в розвиток термінології для того, щоб будувати терміносистеми, які з'являються, та удосконалювати ті, що вже існують, з урахуванням вимог, що визначаються сучасними потребами суспільства.

Широка участь мови у вирішенні багатьох господарчих проблем висуває на перший план завдання уніфікації та стандартизації термінології, яка набуває все більшої активності та наукового й суспільного значення.

Для успішного вирішення питань унормування та стандартизації термінологічної лексики необхідно, як зазначають деякі вчені, з'ясування усіх закономірностей і тенденцій, які мають місце в певній терміносистемі, у мові науки й техніки взагалі, і факторів, що їх обумовлюють, тобто повинні всебічно вивчатися шляхи і засоби формування термінологічної лексики, лексико-граматичні, семантичні особливості термінів, а також визначатися активні способи термінотворення. Важливістю будь-якої термінології є те, що вона сприяє становленню певних загальномовних норм, її оптимізація допомагає поліпшенню взаєморозуміння між спеціалістами, створенню різноманітних кодових систем, що забезпечують значну економію часу в пошуках необхідної інформації.

Науково-технічна термінологічна лексика, яка раніше сприймалася як периферійна частина загальнолітературної мови, останнім часом почала займати в ній ключові позиції. Тому не дивно, що такі вчені як: В. В. Виноградов, І. К. Білодід, М. А. Жовтобрюх, А. П. Даниленко, Д. С. Лотте, Л. О. Симоненко, А. В. Крижанівська, Т. І. Панько, І. М. Кочан та багато інших присвятили свої праці проблемам термінології, дослідження якої вимагає саме діалектичного підходу при вирішенні її важливих проблем. Д.С. Лотте зазначав, що кінцевою метою практичної термінологічної роботи є розроблення систем однозначних термінів у різних галузях знань, техніки, технічних дисциплін.

На думку інших учених, упорядкування та стандартизація

термінологічних систем ніколи до кінця не зможуть усунути спонтанних процесів їхнього розвитку, бо упорядковане завжди буде доповнюватися і витискуватися новим упорядкованим. Тому немає підстав сподіватися, що на шляху удосконалення термінології на якийсь час будуть зовсім відсутніми недоліки, асистемні явища.

Деякі дослідники, зокрема Л. О. Симоненко, А. В. Крижанівська, підкреслюють, що вирішення проблем упорядкування терміносистеми слід починати із з'ясування основних тенденцій їхньої історичної еволюції.

Термінологія, виступаючи невід'ємною частиною наукової мови, займає важливе місце в обслуговуванні багатогранної діяльності людини і сприяє підвищенню ролі лінгвістики в суспільному виробництві. Спеціалізована лінгвістична діяльність включає в себе вирішення ряду різноаспектних термінологічних проблем, бо все, що пов'язане із з'ясуванням поняття терміна, наближує лінгвістику не тільки до різних галузей знань, але й до різних сфер виробничої практики, професійної праці.

Таким чином, стає зрозумілим, чому виникає зацікавленість у регламентації мовних процесів у галузі термінології та у здійсненні заходів щодо удосконалення спеціальної мови. Тому вироблення принципів уточнення наукових термінів має як філософську основу, так і важливе значення для подальшого розвитку самої теорії пізнання навколишньої дійсності, що доводить: термінологія суттєво впливає не тільки на досягнення певної науки, техніки, але й на ті науки, що тільки починають формуватися. Усвідомлене вживання людьми, зайнятих у виробництві, спеціальної лексики в комунікативному аспекті позитивно позначається на розвитку науково-технічного прогресу.

При вивченні сучасної української мови не можна не враховувати той великий вплив, який має на неї науково-технічна термінологія, через те, що в розвинутих країнах близько 90 % нових слів становлять саме терміни. Тому справедливо вважати, що як у загальнолітературній мові, так і в спеціальних мовах лексичні одиниці, засоби їхніх сполучень, побудова різноманітних конструкцій допомагають людям краще і повніше усвідомити навколишній світ, точніше передавати свої думки і почуття. Деякі з учених, зокрема Л. С. Азарова, А. В. Костюк, вважають, що вивчення лінгвістичних питань термінології підвищує можливості пізнання загальних закономірностей розвитку мови.

Кажучи про специфіку термінологічної лексики, звертаємо увагу на те, що під час свого формування вона ще мало чим відрізняється від загальнонавчальної, хоча має такі ж якості й закономірності, які детерміновані головним чином її внутрішньою структурою. Завдяки кількісно-якісному прогресуванню термінології на етапах, що ведуть до сучасного і розвинутого її стану, виявляється все більш виражена залежність між характером термінології та факторами, які впливають у певних умовах на наукову мову завдяки свідомому втручанню вчених. На думку вчених, мова змінюється за властивими їй законами, але темпи її перетворювань залежать від умов функціонування мови.

Найпоширенішою є думка, за якою термінологія – частина загальнолітературної мови (О. С. Ахманова, В. П. Головін, О. А. Реформатський, І. І. Ковалик, Г. П. Мацюк). В. П. Даниленко відзначає, що термінологія належить до лексики наукової мови, яка є самостійним функціонуючим різновидом загальнонаукової мови.

Природним середовищем для термінології є самостійний функціональний різновид загальнолітературної мови, який називається мовою науки. За твердженням учених, лексика мови науки охоплює три шари: загальнонавчальну, загальнонаукову і термінологічну лексику.

Важливою проблемою дослідження термінології є також дефініція її основного поняття – терміна. Так, Я. А. Климовицький вважає, що термін – це слово (чи словосполучення), мовний знак якого співвіднесений з відповідним поняттям у системі понять певної галузі науки чи техніки. О. О. Реформатський вказує, що терміни – це слова спеціальні, обмежені своїм призначенням; слова, які намагаються бути однозначними як точне вираження понять і називання речей.

За визначенням А. В. Крижанівської та Л. О. Симоненко, терміни – це номінанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови..., причому кожний термін у конкретній галузі має суспільно усвідомлене значення. Отже, дослідники акцентують увагу на основній функції терміна – здатності виражати наукове поняття, вказуючи також і на інші властивості терміна, які є оптимальними для його функціонування в терміносистемі, чим він і відрізняється від загальнонавчальної лексики. У поглядах мовознавців на сутність і склад термінів також спостерігається розбіжність, зумовлена категоричною неприпустимістю компромісних його трактувань. Визначено такі суттєві диференційні ознаки терміна:

1) системність;

- 2) тенденція до однозначності в межах термінологічного поля;
- 3) відсутність експресії;
- 4) наявність точної дефініції;
- 5) стилістична нейтральність.

Розглянемо їхню сутність на проблемному рівні.

Уперше проблему системності термінологічної лексики порушив у своїх працях Д. С. Лотте, наголосивши на класифікаційній сутності терміна. Погляди Д. С. Лотте знайшли подальшу підтримку і розвиток у працях представників термінологічної школи В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, Б. М. Головіна, В. П. Даниленко, О. В. Суперанської, С. Д. Шелова та ін.

Так, О. В. Суперанська вважає, що терміни-слова групуються не в порядку, зумовленому системою певної мови, а у зв'язку з системністю науки, яку вони обслуговують, що створює особливу парадигматику, особливу сполучуваність, яка не спричинюється нормами мови.

На думку Л. О. Симоненко, системність термінів повинна розглядатися у двох аспектах: словотвірному та поняттєвому, причому поняттєва (логічна) системність не завжди збігається із словотвірною.

Е. Ф. Скороходько вказує, що системність лексики передбачає: системність плану змісту, тобто системність семантичного рівня лексики; системність плану вираження, тобто системність словесного наповнення, а також системність відповідності між планом змісту і планом вираження. Таке трьохаспектне розуміння, на нашу думку, найточніше відображає сутність поняття системності в термінології.

Системність прийнято вважати не тільки базовою ознакою термінології, а й основною вимогою до терміна. Тому головне завдання термінолога – працювати над підвищенням рівня системності термінологічної лексики як на внутрішньому, так і на міжгалузевому рівні, хоч досягти абсолютної системності загалом неможливо.

Наукове визначення (дефініція) терміна як виразника наукового поняття певної галузі наук є його незаперечною ознакою. Проблема лише в доборі певного типу та правильного формулюванні дефініції. Питанням дефініції терміна присвячені праці О. О. Реформатського, Е. Ф. Скороходька, І. Н. Волкової, О. С. Герда, Т. Р. Кияка, Н. Ф. Непийводи, С. Є. Нікітіної, Т. В. Радзівської, С. Д. Шелова. У науці поєднуються логічний і лінгвістичний аспекти теорії дефініцій, що не зовсім є виправданим. Конкретна мета роботи (укладання словників,

термінологічних стандартів тощо) зумовлює вибір того або іншого типу дефінування.

З відомих видів у термінологічній практиці найчастіше використовується родо-видова дефініція, яка спирається на дві складові: 1) вказівка на найближчий рід; 2) вказівка на видову відмінність. Формулюючи дефініції термінів певної галузі науки за цим принципом, можна домогтися високого рівня системності термінології, її точності та однозначності, адже термін вважається членом термінологічної системи тільки тоді, коли до нього застосована дефініція через найближчий рід і видову відмінність.

Оскільки термін має чітку дефініцію, він є стилістично нейтральним (незалежним від контексту) в термінологічному полі. За межами конкретного термінологічного поля термін може втратити свої ознаки і змінити значення – детермінологізуватися. Але, якщо йдеться про використання терміна певної галузі знань у тексті іншої наукової субмови, зміни значення, як правило, не відбувається.

Традиційно прийнято вважати, що термінам не властива експресія (О. О. Реформатський, В. П. Даниленко, Л. О. Симоненко та ін.). Наукові тексти характеризуються суворою логічністю викладу, об'єктивністю, тоді як інша лексика зазвичай суб'єктивна і, відповідно, насичена емоційно-експресивними відтінками.

Лекція № 2

Термінознавство як наука.

Його основні напрями та проблематика

Ключові слова: термінознавство, ознаки терміна, система термінів, номенклатура, уніфікація та стандартизація термінів.

Термінознавство – це наука про терміни. На жаль, сучасні термінологічні словники цього слова не фіксують, хоч воно з'явилося у 60-х роках ХХ ст. Натомість у цьому значенні часто вживаються слово «термінологія», що відповідає принципів систематичності та однотипності лінгвістичних понять. Правомірність позначати одною назвою кілька понять на зразок морфологія, фразеологія відстоює професор І. І. Ковалик. Зважаючи на те, що термінологія звичайна назва системи термінів, вводимо в постійне вживання назву

термінознавство. Це дає змогу уникнути зайвої полісемії. Отже, термінознавство – це наука, яка займається загальнотеоретичними питаннями терміна, термінології, номенклатури.

Слово термін прийшло до нас ще з античних часів. У латинській мові означало «межу», «рубіж». У середньовіччі це слово набуло вже значення «визначення», «позначення».

В Україні ця назва поширюється ще з ХVІІІ ст. Зокрема, Г. Кониський вважає, що це зображення певної речі або поняття у вашому розумінні. Виходячи з цього трактування, український філософ створює своєрідну теорію терміна. Термін розглядається подвійно: абсолютно або стосовно себе, стосовно або порівняно з іншими.

У радянському мовознавстві вихідною працею з термінології вважалася стаття Г. О. Винокура «О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии», що датується 1939 р., де автор трактує терміни як «слова в особливій функції». Цією функцією, на думку автора, є функція назви. З деякими положеннями цієї праці полемізує О. Реформатський висловлюючи на перший план дефінітивну функцію терміна. Термін трактується як одиниця термінологічного поля, в якому він моносимічний, точний, позбавлений експресії, систематично нейтральний.

Сучасні словники по-різному визначають термін. Так, в «Українській радянській енциклопедії» термін – слово або словосполучення, що виражає спеціальне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя. Шеститомний «Українсько-російський словник» за редактуванням І. Кириченка пояснює: термін – це слово, що має певне, твердо встановлене значення і використовуються в певному людському колективі в процесі соціального спілкування. Підручник М. Жовтобрюха подає термін як «спеціальне слово, яке вживається для точного найменування головного поняття з будь-якої галузі знання». Близьким до трактування терміна в енциклопедії є його дефініція у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника – це слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя.

У спеціальних монографічних дослідженнях «терміни визначаються як номінанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови та їх відображення у виробництві, суспільному житті чи їх окремих сферах; причому кожний термін в конкретній галузі має

суспільно усвідомлене значення» (А. Крижанівська, Л. Симоненко).

Терміном сьогодні називають: 1) деякі групи лексики та діалектології; 2) групи лексики, пов'язані з професією людини, крім науки і техніки; 3) суспільну лексику різних галузей; 4) спеціальну лексику науки, техніки; 5) наукові терміни (тобто власне терміни).

Усе це призводить до плутанини та неоднозначності в трактуванні цього поняття. Деорієнтація терміна повинна відбивати те, що це особливий тип слова, який зіставляється з поняттям і вступає у системні відношення з іншими подібними одиницями мови, утворюючи разом з ними особливу систему.

Нині в науці виділяються такі ознаки терміна: 1) термін однозначний у межах головної термінологічної системи; 2) термін точний та байдужий до контексту; 3) значення терміна дорівнює поняттю в обсязі пізнаного; 4) термін стилістично нейтральний; 5) термін систематичний; 6) наявність у терміна чіткої дефініції; 7) в терміна не повинно бути синонімів чи омонімів; 8) у багатьох термінологічних дослідженнях суттєвою ознакою терміна була його короткість (стислість) у плані вираження. Однак термінологам давно вже зрозуміло, що цей критерій здебільшого швидше бажаний, ніж реальний.

Систему термінів нерідко іменують ще термінологією. Сьогодні під термінологією розуміють: науку про терміни, частину словникового складу мови, що охоплює спеціальну лексику, систему позначень наукових і професійних понять будь-якої однієї галузі знань. Однак для першого значення є вже відповідник «термінознавство», а для другого – професійна лексика. Отже, на думку більшості мовознавців, термінологія – це не система термінів, а сукупність термінів, що входять у певну термінологічну систему.

Термінологію необхідно відрізнити від професійної лексики. Одиницею професійної лексики є професіоналізми, які позначають спеціальні поняття, знаряддя чи продукти праці. Різниця між терміном та професіоналізмом полягає в тому, що термін – це офіційна, указана назва певного поняття, а професіоналізм – напівофіційне слово, сферою вживання якого є мовлення.

Галузеві терміносистеми взаємодіють одна з одною, нерідко мають частину спільного термінологічного фонду. Ізольованих терміносистем немає.

Починаючи з XVIII ст., у деяких європейських мовах починає

вживатися слово «номенклатура». З'являється воно у французькій мові в XVI ст.

Сьогодні під номенклатурою розуміють: 1) сукупність назв; 2) сукупність умовних символів, графічних позначок, що нерідко складаються із цифр та букв; 3) сукупність термінів без дефініцій; 4) сукупність міжнародних (греко-латинських) назв на позначення видів та елементів у біології, хімії, медицині тощо.

Систематична і термінологічна робота почалася у середині XIX ст. У сучасному термінознавстві виділяють такі проблеми: лінгвістичні питання термінознавства; термінознавство окремих сучасних мов; історія формування, встановлення окремих термінологій і діалектне термінознавство; пізнавально-зіставне термінознавство, термінознавство зіставних типів. В основі даної класифікації лежить лінгвістична концепція.

Термінознавство як синтетична міжгалузева дисципліна охоплює такі напрями роботи:

- 1) лексикографічний (створення різного роду словників);
- 2) уніфікація і стандартизація термінів.

Уніфікація – це упорядкування термінологій різних галузей науки, техніки, економіки відповідно до понять, ними позначуваними, і на міжгалузевому рівні.

Стандартизація – це вироблення терміна-еталона, який би відповідав усім лінгвістичним та логічним вимогам, що висувалися до терміна, і використовувався б у межах певної терміносистеми та на міжгалузевому рівні:

- 1) створення категорій і баз даних;
- 2) переклад термінів;
- 3) термінологічне редагування;
- 4) організаційний напрям, що охоплює видання спеціальних журналів, збірників із проблем термінознавства.

Лекція № 3

Українська термінологія в її історії, розвитку й перспективі

Ключові слова: українська наукова мова, історія української термінології, розбудова термінологічної системи, Інститут української наукової мови.

Українська наукова мова має глибокі корені, про які ми можемо говорити на підставі даних, що представлені найстарішими зразками актової мови і юридичної термінології дохристиянської Русі X ст. Відповідно і термінологічна лексика в українській мові складалася століттями. У процесі функціонування побутові слова наповнювалися специфічним значенням, відбиваючи формування нових понять і сприяючи цьому позалінгвістичному процесові. Семантичне ядро кожної природно сформованої мікросистеми термінів становить невелику групу концептуально-понятійно об'єднаних лексем, які, з одного боку, традиційно використовуються на різних етапах розвитку суспільства, а з іншого – піддаються індивідуально-соціальної систематизації (маємо на увазі різні школи, напрями, які приймаються чи відкидаються суспільством).

Погляд на українську термінологію як на відкриту систему, що постійно еволюціонує і розширює свій функціональний статус, ґрунтується на усвідомленні того, що її розвиток детермінований запитами національного життя та станом європейської наукової думки, від якої Україна ніколи не була відрізаною. Формування українських терміносистем розглядаємо в контексті діяльності тієї інтелігенції, котра робила все для того, щоб українська мова стала державною.

Історія формування української наукової мови – це постійне переборення політичних перешкод і заборон. Фактично за всю свою історію українська мова не мала сприятливих умов для свого розвитку. У період життя українського народу в самостійній державі, засвідченого пам'ятками IX–XIV ст., його літературною мовою була нерідна староболгарська (церковнослов'янська). Коли ж її витіснила мова, що витворилася на живій народній основі, український народ став бездержавним (друга половина XVII ст.). Інтелігенція, на жаль, свідомо уникала творчої рідномовної діяльності. Вона нерідко починала творити на користь іншої нації. Заборона української мови як засобу літературного і громадського спілкування затримувала її стильову диференціацію, а водночас і формування термінологічної лексики. Ускладнювався процес її взаємодії із загальним вербальним складом мови.

На початку XIX ст. наука, політика й філософія все ще не україномовні. Потрібно було творити терміни і найпростіші звороти для вираження наукових понять. Найбільше гальмували розвиток української наукової мови (а відповідно й термінології) на власній

етнічно-мовній основі недержавний статус української мови і державна роз'єднаність української мовної території. У процесі творення і укладання нової української наукової термінології виділяються такі періоди.

Перший з них – це друга половина – кінець XIX ст. Він пов'язаний із журналом «Основа» та діяльністю Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Галичині, коли на сторінках його «Записок» та «Збірників» друкували наукові праці І. Франко, М. Грушевський, І. Горбачевський, Є. Озаркевич, М. Кравчук та багато інших, закладаючи тим самим основи наукової термінології. Саме про цей період І. Франко писав, що українська мова збагачується новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації. Вводили їх у широкий науковий обіг люди колосальної праці та великої відваги. Адже йшлося про створення того, чого насправді український народ ще не мав – загальнонаціональної наукової мови. Доводилося «кувати» терміни, шукати їх у скарбниці загальнолітературної мови і в книжному варіанті, у розмовних діалектних говірках, засвоювати готовими з інших мов, вплітаючи їх у тканину української мови.

Як правило, на початкових етапах терміни є надбанням індивідів – творців наукової мови. Ті, хто стояв біля витоків функціональної розбудови наукової мови, розуміли творення термінологічних систем не як штучне надбання індивідів, а як продовження мовного процесу, що має тисячолітню традицію, генетично входить у глиб століть і там зникає в нерозкритій для нас даліні. Обмірковуючи шлях розвитку української літературної мови в усіх її стильових різновидах, вони орієнтували термінотворчість на національні джерела, адже кожна мова має свій внутрішній підтекст, який виявляється в кожному з її стилів, у тому числі й науковому, де терміни виконують ферментуючу роль. П. Куліш розмірковував про не одну відмінність мов, а наголошував на особливостях внутрішньої природи, які на кожному кроці дають себе знати в способі висловлення думок, почуттів, порухів душі. Місце П. Куліша в розвитку української термінологічної лексики є особливе, він перший почав писати тоді критичні та історичні статті українською, – історичні, зрештою, напівпопулярні. Глибокоосвічений П. Куліш добре розумів суть мови, її специфіку, потенційні можливості її інтелектуалізації. Він бачив, що українська мова науки в її інваріантах тільки зароджується, розумів і роль народної мови для розвитку науки. Перспективу української наукової мови П. Куліш бачив у розбудові її

стилів і закликав повертатися обличчям до Європи, щоб вписати українську мову у світовий контекст.

Досягнення наукової думки на межі XIX–XX ст. активізували потенційні засоби мови для розвитку, збагачення й стабілізації термінології в кожній із наук. Питання впорядкування термінів у сфері кожного фаху набуло особливого значення. Сформувавшись, термінологічна лексика поступово ставала компонентом самої мови, її внутрішнім надбанням. Звичайно, наука постійно нагадувала про себе, викликаючи до життя все нові й нові спеціальні назви, окремі з яких зберігали вузькоспеціальне значення, а більшість ставала надбанням широкого загалу.

Хоч українська термінологія творилася на різних територіях України, які належали до різних держав, при її виробленні чітко виявилася єдність письменників, суспільно-політичних діячів, учених усієї України.

Розбудова термінологічних систем здійснювалася і наддніпрянцями (А. Кримський, Б. Грінченко, І. Стешенко), і надністрянцями (І. Верхратський, М. Пачовський, І. Франко). У своїй кодифікаційній діяльності вчені Наддніпрянщини зверталися передусім до того, що вже було зроблено в Галичині. Вони усвідомлювали загальноукраїнські проблеми створення одностайної української термінології та номенклатури, справедливо вважали, що вироблення термінології в Галичині й на Буковині – заслуга не тільки галичан та буковинців, а й тих наддніпрянців, котрі друкувалися у західноукраїнській періодиці, видавали свої праці українською мовою поза межами Росії.

Систематичну організуючу роботу, спрямовану на вироблення української наукової мови, з 1892 р. починає проводити Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові.

Це був перший період свідомої колективної термінотворчості в Україні. Серед учених-термінологів кінця XIX ст. виділяються дві постаті – І. Верхратський і В. Левицький.

Другий період пов'язаний з утворенням наукових товариств у Східній Україні (1913 – Київ, 1918 – Луганськ тощо), які також починають друкувати наукові праці українською мовою. У той час українська громадськість зацікавлюється термінологією. Згодом цей інтерес набуває масового характеру.

Чимало зробили для розвитку української ботанічної,

сільськогосподарської та науково-технічної термінології гурток натуралістів при Київському політехнічному інституті та агрономічний гурток при Московській Петровсько-Розумовській академії.

Третій період відкривається 1921 роком, коли було створено Інститут української наукової мови, який згодом видав цілий ряд термінологічних перекладних словників-проектів і серед них один загальнотехнічний, що мав на меті уніфікувати міжгалузеву термінологію. Порівняно з попередніми десятиліттями, за 1917-1921 рр. істотно змінився статус української мови. Майже після двохсотлітньої перерви вона стала мовою законодавства, адміністрації, взагалі всіх сфер суспільного, політичного життя України, а також мовою її армії. Це було передумовою широкої цілеспрямованої термінологічної праці. Перед термінологами постало питання – заповнити лакуни, що закономірно в ній з'явилися, виробити принципи і методи творення абстрактної лексики чи її запозичення для відтворення не названих ще українською мовою понять науки, політики, державності тощо. Те, що мало відбуватися еволюційним історичним шляхом розвитку, як це властиво для національних державних мов, вимагало серйозного втручання.

Бурхливий розвиток української термінології в перші десятиріччя XX ст. переконує, що для вироблення українських термінологічних стандартів не потрібні жодні посередники (це не означає відмови від європейської термінологічної науки і практики – навпаки). Терміни творилися різними способами: відбором народних слів, появою нових, запозиченням готових похідних із різних мов. Підхід до термінотворення був різний, нерідко спостерігаємо навіть крайні засади (від пуристичних до максимальної орієнтації на запозичення).

Четвертий етап охоплює 50-60-ті роки. У цей час АН УРСР також видає низку термінологічних словників, які містять великий термінологічний матеріал перекладного характеру.

Бурхливий розвиток знань у вік атома й космосу, яким став період після другої світової війни, загострив співвідношення старих і нових термінів. Питання про впорядкування термінів у кожній дисципліні, кожній спеціальній галузі набуло особливого значення. Думки вчених, висловлені на сторінках Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка про можливості розвитку науки без впорядкованої термінології не сучасні хронологічно, однак більш ніж сучасні теоретично.

Кожен функціональний стиль наділений своїми категоріями ясності, краси і точності. Науковий стиль повинен бути переконливим, обґрунтованим, послідовним. Термінами можна тільки закріпити набуті знання, але розвивати далі ці знання неможливо без допомоги всіх засобів літературної мови.

Звичайно, стиль наукового викладу стрижнево спирається на терміни, при цьому, щоб бути по-справжньому науковим, він не може одночасно не рахуватися з багатими потенціями загальнолітературної мови. Якщо ж науковий стиль рідною мовою функціонує лише вибірково, про широкий розвиток національної науки говорити не доводиться.

Починаючи з 60-х років, у термінологічній українській науці зроблено немало. Це й монографічні дослідження, і з різних фахів перекладні словники. Розвивалася теорія терміна й терміносистем, та водночас усе більше й більше шкіл і вузів переходило на російськомовне навчання, дисертації писалися російською мовою, науково-технічна література в своїй більшості теж була російськомовною.

Якщо говорити про сучасний період формування термінологічної справи, то поступово усі галузі науки стають україномовними. Злободенні завдання якомога швидшої функціональної розбудови української літературної мови вимагають насамперед усвідомлення тісного зв'язку розвитку науки і термінології, розуміння того, що термінологія розвивається в процесі наукових досліджень. Створення розгалужених термінологічних структур рідною мовою виступає головною умовою становлення національного наукового потенціалу і прилучення його до загальноосвітнього.

На рівні синтагматики термін становить інтерес саме своїм глибинним змістом, який треба вловити і з'ясувати. На рівні прагматики вкрай важливо, щоб досягнення науки стало для народу надбанням власної думки, а не неперетравленим баластом незрозумілих термінів.

Звичайно, ми не відкидаємо потреби в термінологічних системах української мови інтернаціоналізмів, однак розглядаємо їх як окремішій шар лексики, що майже винятково має характер запозичень. Бездержавність української нації призвела до того, що в царині нових наук і в сфері технічних досягнень, співвідношення запозичень і власних слів в українських терміносистемах явно не на користь останніх. Доки

інтенсивно не розвиватиметься україномовна наука, запозичення будуть заповнювати українські терміносистеми.

Тому вивчення української наукової мови на рівні її ключових слів-термінів – одне з невідкладних завдань сучасної україністики.

МОДУЛЬ II. ФУНКЦІОНУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Лекція № 4

Організація термінологічних систем на рівні парадигматики

Ключові слова: лексико-семантична парадигматика, лексико-семантична група, антонімія, синонімія, гіпонімія.

Система термінів кожної науки становить певну множинність взаємопов'язаних елементів, які створюють стійку єдність та цілісність, наділену інтегральними властивостями і закономірностями. Основною змістовною, а водночас і концептуальною проблемою при дослідженні термінологічних систем є виявлення детермінантів, що приводять до організації термінів у систему, специфічних засад, зв'язків і відношень у кожній конкретній системі, її особливості якості, встановлення закономірностей структури, функціонування і розвитку цієї системи.

До найскладніших і найменш досліджених аспектів синхронного дослідження термінів належить питання їх системної організації на рівні лексико-семантичної парадигматики, з'ясування яких передбачає контекстологічний, компонентний і кількісний прийоми аналізу.

Єдність семантичної організації термінолексики в межах семантичного поля ґрунтується на специфічних кореляціях – синонімічних, гіпонімічних, антонімічних, конверсивних і деяких ін. Природно сформовані термінологічні системи не поривають генетичних і синхронних зв'язків із лексикою загальнолітературної мови, що найбільш відчутно в обсязі, межах і структурі їхніх синонімічних рядів. А якщо так, то і парадигматичні зв'язки в термінологічних системах розглядаємо за принципом семантичного поля, яке об'єднує лексеми за загальною ядерною домінуючою інтегральною ознакою. У межах семантики поля виділяються лексико-семантичні групи, що є підсистемами в полі і об'єднуються ядерними підрядними семами, за якими вони видозмінюють основне значення поля.

Найсуттєвіші ознаки системної організації термінів на рівні парадигматичних відношень – одноструктурна антонімія як відображення протилежності пізнаваних явищ природного соціально-економічного, духовного, культурного, політичного життя суспільства.

Зупинимося докладніше на питаннях термінологічної синонімії, антонімії, гіпонімії, бо саме ці відношення між термінами є визначальними в їхній системній організації, враховуючи динаміку названих системоформуючих категорій, зумовлену передусім входженням інновацій у термінологічні системи.

1. Синонімія

Наймотивованішим і найобґрунтованішим з позицій мовного розвитку є, на наш погляд, розуміння, синонімічного гнізда як історичного утворення для позначення одного поняття або ряду тотожних понять. Визнання одного поняття, що лежить в основі синонімічного гнізда, теоретично з'ясовує питання про межі останнього в рамках термінологічної системи, враховуючи і часткову синонімію, характерну для термінологічних систем української мови.

У загальнолітературній мові синоніми вважаються однією з найважливіших системоформуючих категорій. У термінологічних системах їх роль значно менша, тому що в них реалізується переважно тільки різновид синонімії повного і часткового характеру.

Не можна не враховувати і специфіки кожної термінологічної системи щодо синонімії в її внутрішній сфері. Так, зокрема суспільствознавчій термінології, на відміну від термінології технічної, не можна відмовити в синонімічних відношеннях на рівні конотаційних компонентів, частотності вживання, сполучуваності, сфері використання та ін. Зважаємо і на той факт, що, виникнувши в пізнавальному процесі як диференційний знак, термін у подальшому нерідко використовується як засіб пізнання, реалізуючи можливості набувати певних семантичних ознак, внаслідок чого збільшується чи зменшується ступінь його синонімічності з відповідними термінами.

Приймаючи за вихідне визначення синонімів Д. Шмельова, – «синоніми – це слова, неминучими семантичними ознаками яких є тільки такі ознаки, які можуть стійко нейтралізуватися у визначених позиціях», ми свідомі того, що поняття синоніма в термінології відрізняється від поняття синоніма в літературній мові. По-перше, в літературній мові синоніми – це, як правило, слова однієї частини мови. Синоніми в термінології – це терміни, що належать до одного й того ж денотата, але мають відмінності в понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування. По-друге,

синонімами можуть бути термінологічні одиниці різних структурних рівнів та нерідко різних знакових виражень. По-третє, це і фонеморфологічні варіанти з відношенням тотожності на рівні сигніфіката, а також відношенням подібності на рівні плану вираження. Цим самим поділяємо думку Д. Шмельова про відсутність абсолютних меж для синонімів. Такий підхід до синонімії дає змогу виявити синонімічні ряди з урахуванням різної близькості значення їх компонентів, концептуальної сутності, стилістичних відтінків на рівні функціонування. І якщо в мові спеціалістів синонімія фактично не ускладнює спілкування у зв'язку з тим, що кожен з термінів безпосередньо зіставлений з позначуваним поняттям і посідає чільне місце у концептуальній системі знаків, то відображення її в словниках перекладного характеру без урахування повної мовної адекватності ускладнює проблему перекладу наукової літератури.

Уніфікація термінологічних систем вимагає відбору того терміна, який найбільше відповідає позначуваному поняттю. Однак в умовах єдиного інформаційного простору, під впливом рівнодіючих тенденцій – максимальної відповідності структурі національної мови і тенденції до інтернаціоналізації – це складний процес. Деякі синонімічні терміни (передусім дублетні пари) настільки увійшли в конкретні термінологічні системи, що говорити про впорядкованість останніх шляхом усунення одного з синонімічних термінів – означає ігнорувати закономірності розвитку мови. Не можна не враховувати і різних джерел формування термінів. Більшість з абсолютних синонімів у термінологічній лексиці – це пари слів, одне з яких інтернаціональне або запозичене, а інше автохтонне: *вербальний – словесний, асиміляція – уподібнення, гідротерапія – водолікування*. Можливі й обидва запозичення з різних мов: *десинатор – сигніфікат* або обидва автохтонні творення. Так, у системі суспільствознавчих термінів тривалий час фігурував як єдиний термін *возз'єднання*, хоч у 1918 р. акт з'єднання Наддніпрянщини й Галичини був зафіксований національним терміном *злука*. На сучасному рівні розвитку української мови обидва терміни функціонують паралельно.

Основний шлях зміни структури синонімічних рядів у термінологічних системах внаслідок входження в них номінацій полягає в конкретизації ядерної семантичної ознаки. Умови відбору і творення нового терміна в міру посилення інтеграційних зв'язків між елементами кожної термінологічної системи диктує сама система.

У суспільствознавчій термінології ці умови, виступають дуже яскраво, що пояснюється її відкритим характером і концептуальним об'єднанням, зумовленим світоглядним характером суспільних наук, поняття яких вимагають нерідко класово-оцінних номінацій.

Синонімічні ряди із значенням оцінки становлять поняттєві і поняттєво-стилістичні синоніми. Наведемо окремі ряди такого плану, які свідчать не тільки про взаємодію національних і міжнародних утворень, а й про взаємозв'язок і взаємоперехідність між термінами та за загальноживаними лексемами термінологічного характеру: *зустріч, переговори, діалог, форум, брифінг* – поняттєві синоніми; *угода, зборище, зговор, змова, торг* – поняттєво-пейоративні синоніми об'єднані значенням «переговори, зустрічі». Ці термінологічні ряди мають дещо розмиті кордони, однак їх поняттєво-оцінна синонімічність наявна. Аналогічне можна сказати і про синонімічний ряд, об'єднаний значенням «уряд»: *уряд, влада, керівництво, режим, адміністрація* – поняттєво-пейоративні синоніми з позитивною оцінкою. Аналогічно: *голова – спікер, деспотія – тиранія* – терміни з яскраво вираженою пейоративністю. Кількість синонімічних рядів зі соціальною оцінкою легко продовжити. Такі ряди здебільшого є поєднанням поняттєвих і поняттєво-стилістичних синонімів, тобто синонімічно-нейтральних термінів і тих, що мають у своєму змісті або на синтагматичному рівні виразну стильову експресію: *ворожнеча, недовір'я, «психологічна війна», «холодна війна»; союзники, соратники, партнери, прихильники, товариші, компаньйони, друзі* тощо.

Є підстави стверджувати, що зміна структури синонімічних рядів (як результат входження в них новостворених національних компонентів і запозичень) полягає в конкретизації ядерної ознаки диференціальними й аспектуальними семами (напр.: термін *купон* як номінація перехідної платіжної одиниці на шляху до відновлення української гривні).

У природно сформованих термінологічних системах нерідко для найменування одного і того ж поняття є власний і запозичений терміни, що спостерігається в усіх терміносистемах. Здебільшого вони функціонують на рівні дублетів. У їх конкурентній взаємодії часто закладений певний імпульс для розвитку термінологічних систем.

Запозичення і калькування, пошук відповідних найменувань у загальноживаній мові для запозичуваних понять – це ті фактори розвитку мови, які передбачають неологізацію термінологічних

систем. Вона не завершується входженням нових лексем у ту чи іншу термінологічну групу слів. Процес неологізації з цього тільки починається, оскільки зміни, що стосуються самої наявності одиниць у словнику певної галузі науки, тягнуть за собою різноманітні інтерлексемні зміни. Ш. Баллі з цього приводу писав: «Слова ніколи не існують самостійно, і нове слово повинне буде зіткнутися з синонімами й антонімами; значення яких воно до певної міри змінить; водночас зміниться й ланцюг асоціацій». Будь-яка поява запозичень і новоутворень у кожній терміносистемі суттєво впливає на синонімічні відношення у її сфері.

Синонімія в термінології кваліфікується як явище негативне. Але вона є, і з нею доводиться рахуватися. Ми переважно розглядаємо її на функціональному рівні з урахуванням синтагматичних конотацій. На рівні ж парадигматики синонімія існує у вигляді дублетності. При наявності семантичних відмінностей між термінами в їх природній сфері здебільшого встановлюється не синонімія, а гіпонімія. Наведемо приклади дублетних пар, які нерідко супроводжуються і дублетністю національних відповідників до запозичених номінацій: *ініціатива – почин, інспірація – підбурювання, антагонізм – суперечність, протиріччя, міксер – змішувач, клема – затискач* тощо.

Паралельне вживання власного і запозиченого термінів розглядаємо як вияв взаємодії міжнаціонально-загального і національно-специфічного: *інфляція – обезцінення, депозити – вклади*. Деякі пари не можна назвати дублетами. Наприклад, термін *податок* має ширше значення, ніж інтернаціоналізм *акциз*, що знаходиться в гіпонімічній симетрії з терміном *мито*. Інтернаціональний термін *інвестиція* є гіпонімом стосовно терміна *вкладення*. На рівні ж функціонування наведені пари часто виступають як синонімічні. Аналогічно: *інвертор – перетворювач, база – основа*. Пор.: термін *перетворювач* має значення «прилад, який сприймає зовнішню дію і безперервно перетворює її в сигнал, зручний для подальшої передачі», термін *інвертор* позначає «пристрій, параметри якого протилежні вхідним». Він використовується в обчислювальній техніці, радіоелектроніці, причому в радіоелектроніці вказує на перетворення, які змінюють фазу або полярність електричного сигналу, що лише частково відповідає значенню терміна *перетворювач*.

Еквівалентами багатьох інтернаціональних слів-термінів

виступають *терміни-словосполучення*, напр.: *іпотека – позика під нерухомість, криза – економічний спад*. У таких випадках інтернаціональний термін характеризується більшою словотворчою гнучкістю, а у зв'язку з цим зростає його уживаність: *імпорт – імпортер, імпортований, тезаврація – тезаврування, тезаврований, тезавруватися*.

У неоднакових синонімічних відношеннях знаходяться запозичення різного походження, зокрема терміни *денаціоналізація – реприватизація, боніфікація – рефакція, репарація – контрибуція* збігаються усіма семами, тобто є дублетами. Терміни *муніципалізація – націоналізація* – синоніми, що відрізняються однією семою (*муніципалізація* – передача національного майна у відання місцевих органів влади, а не центральних). Однією семою (використання закономірностей соціально-економічних явищ упродовж певного часу) відрізняються також терміни *інтерполяція та екстраполяція*. Своєрідний синонімічний ряд з гіпонімічними зв'язками становлять терміни *расизм* – реакційна соціальна доктрина і людиноненависницька практика, скерована на пригнічення народів, які нібито расово неповноцінні; *дискримінація* – обмеження, позбавлення прав певної частини людей на основі расової приналежності; *сегрегація* – вид расової дискримінації; *апартеїд* – принцип расової дискримінації; *геноцид* – винищування окремих груп людей за расовими, національними чи релігійними мотивами.

Органічно властиве термінології явище синонімії може виявлятися і на рівні синхронного існування двох варіантів найменувань – повного і короткого: *ПВЧ – підсилювач високої частоти, ПТК – перемикач телевізійних каналів, УПА – Українська Повстанська Армія; додаткова вартість – надвартість, тембр звуку – звучність, приймач дециметрових хвиль – дециприймач*. Така синонімія пояснюється прагненням конденсованості, короткості терміна як особливого виду мовного знака. Однак максимальна відповідність також зберігається хіба що на рівні «аббревіатура – твірне словосполучення». В інших випадках можливе звуження або розширення значення синоніма, напр.: *тембр звуку* – якісна характеристика звуку, а *звучність* входить у звуковий спектр тембру, вказуючи на одну з його оцінок. На міжструктурному рівні «комполіт – аналітична конструкція» маємо синонімію *запис звуку – звукозапис, телевізійна антена – телеантена*. Частина цих синонімів є, по суті,

варіантами структури і пояснюються прагненням конденсації, тобто короткості терміна.

Синонімія в термінології на рівні варіантності – специфічне явище. Терміни-варіанти позначають, як правило, тотожні поняття (одне поняття), але мають певні видозміни на рівні афіксації: *нагрів – нагрівання, перевід – переведення, розрив – розривання*. Вони мають ідентичні й неідентичні значення (терміни з суфіксом *0* можуть позначати, крім значення процесу, ще й значення результату). *Надпродукція – перепродукція, антигрипозний – протигрипозний, надгенератор – супергенератор*. Ці терміни розрізняються префіксами, хоч поняття, яке вони позначають, лишається незмінним.

Явище синонімії може проявлятися і на рівні однієї словотвірної моделі: *відтворення – відтворювання, заземлення – заземлювання, перетворення – перетворювання*. Ці пари диференціюють характеристику позначуваного ними поняття (процесу) щодо тривалості.

На міжзнаковому рівні маємо синонімію у науках точного чи природничого циклу: *O₂ – кисень, t – температура, км – кілометр, га – гектар* тощо.

Таким чином, поява синонімії в термінології зумовлена лінгвістичними і екстралінгвістичними факторами. До них належать: 1) постійний розвиток наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію; 2) неуніфікованість деяких термінологічних систем; 3) наявність застарілих назв, які функціонують паралельно з новими; 4) паралельне вживання запозиченого і автохтонного термінів; 5) надання переваги коротким формам, зручним для спілкування та ведення документації, що породжує синонімію різних структурних рівнів.

2. Антонімія

У кожній термінологічній системі антоніми творять елементарні мікрополя, в межах яких реалізуються відношення протилежності як однієї з суттєвих ознак системності термінології. Поняття завжди виникають парами. Кожне з понять містить свою протилежність, що ґрунтується на відмінності всередині одного й того ж явища (властивості, стану, якості тощо). Протилежність, контрастність понять, якими оперує наука, знаходять в українській мові специфічне

вираження в антонімії. Терміни-антоніми характеризуються цілком визначеними парадигматичними властивостями: фронтальною протилежністю і розрізненням за диференційною ознакою, тісно пов'язаною з її основною дефінітивною функцією.

Антонімію в термінології трактують як особливу характеристику лексичного значення слова, особливе відображення протилежного в предметах і явищах об'єктивного світу.

Щодо питання наявності антонімів у термінологічних системах думки вчених розходяться. Так, Л. Новиков заперечує існування антонімічних відношень між термінами. В. Даниленко вважає, що явище антонімії в загальнолітературній мові та мові науки мають багато спільного і суттєво не відрізняються одне від одного.

На наш погляд, антонімія є однією з найважливіших системоутворюючих категорій лексики взагалі і властива термінології зокрема. Звичайно, розглядати антонімію термінів без урахування її екстралінгвістичної мотивації неможливо, однак треба враховувати, по-перше, різне вираження понять у конкретних національних мовах; по-друге, живий зв'язок компонентів природно сформованих національних систем із загальною лексикою. Якщо «напруженість», «відносність семантики» в загальному розумінні не характерні для антонімічних пар інтернаціонального характеру, то відсутність цих властивостей у національних номінаціях протилежних наукових понять доводиться далеко не завжди. Крім цього, у суспільствознавчих науках відносність семантики зумовлена й концептуально.

Антонімія в термінології має спільні і часткові форми реалізації, зумовлені якісно багатогранними відношеннями протилежності між науковими поняттями. Дотримуємося поглядів Д. Шмельова на зв'язок антонімії з «поляризацією певного семантичного простору», на появу в одиницях лексики «деяких ознак антонімічності», які не є «справжніми» антонімами, однак є ними за суттю відображення поляризації понять.

Осмилення антонімії в термінологічній сфері як одного із регулярних принципів найменування понять із протилежним змістом дає змогу точніше визначити місце терміна в конкретній термінологічній системі в його зв'язках і взаємозалежностях від інших її компонентів, включаючи і процес входження інновацій.

Антонімічні пари в термінології можна розділити на дві групи – *лексичні та словотвірні*. Більшість антонімічних пар серед

українських термінів мають мотивацію в загальнолексичних антонімах: *прибуток* – *збиток*, *збагачення* – *зубожіння*, *життя* – *смерть*, *зліт* – *посадка*, *захворювання* – *одужання*, *виробництво* – *споживання* тощо. Немало антонімічних пар ґрунтується на корекції префіксів. Основи і префікси є регулярними засобами вираження антонімічних відношень у системі термінів. Протилежні поняття в українській мові виражаються чергуванням префікса з його відсутністю, а також за допомогою використання префіксів полярного значення: *перенаселення* – *недонаселення*, *недоросток* – *переросток*, *недозапилення* – *перезапилення*, *сурядність* – *підрядність*. Найпродуктивнішим способом передачі протилежного поняття є приєднання до терміна стверджувальної семантики заперечної частки *не*: *рентабельність* – *нерентабельність*, *платоспроможність* – *неплатоспроможність*, *шкідливість* – *нешкідливість* тощо. Значну частину антонімічних пар становлять інтернаціоналізми, які прийшли на український мовний ґрунт готовими дериватами: *позитив* – *негатив*, *імпорт* – *експорт*, *гіпербола* – *літота*, *гіпоксія* – *гіпероксія*, *гіпотаксис* – *паратаксис*. Протилежність понять у сфері інтернаціональних термінів найчастіше виражається префіксами *де-*, *анти-*, *екстра-*, *інтра-*: *концентрація* – *деконцентрація*, *муніципалізація* – *демуніципалізація*, *ген* – *антиген*, *градація* – *деградація*, *частина* – *античастина*, *гормони* – *антигормони*, *екстраполяція* – *інтерполяція*, *екстралінгвістика* – *інтралінгвістика*.

Окрім термінів мають антонімічну дублетність: *валоризація* – *ревалоризація*. Термін *реприватизація* лише останніми роками реалізував свою вихідну антонімічну пару – *приватизація*. Терміни *демонетизація*, *деномінація* фактично лише передбачають свій антонімічний компонент – *монетизація*, *номінація*. Полісемічний термін *оригінал* вступає у дві антонімічні пари. У значенні «основа для відтворення, копіювання» його антонім – *копія*; у значенні «текст, з якого робиться переклад» – термін *переклад*; у значенні «малюнок для поліграфічного відтворення» – термін *відбиток*. Це засвідчує, що явище антонімії у терміносистемах навіть на рівні інтернаціоналізмів ускладнюється парадигматичними особливостями загальнолексичних систем.

Для медичної та біологічної термінології типовим є вираження

протилежних понять через префікси, що вказують відповідно на надмірність, перебільшення та недостатність, пониження установленної норми: *гіпервітаміноз* – *гіповітаміноз*, *гіпертонія* – *гіпотонія*, *гіперфункція* – *гіпофункція*, *гіпердинамія* – *гіподинамія*, *гіперплазія* – *гіпоплазія*.

Крім однокореневої антонімії, яка ґрунтується на кореляції префіксів, у терміносистемах наявні й антонімічні пари змішаного зразка, де антонімічні відношення побудовані на протиставленні перших компонентів складних слів при однакових других. Так, усічені основи *макро-*, *мікро-* містять ознаки протилежності розміру, вираженого другим компонентом: *мікроструктура* – *макроструктура*, *мікросистема* – *макросистема*, *мікромолекула* – *макромолекула*, *мікросвіт* – *макросвіт*. Для вираження протилежності одиничності, чисельності, вираженої другим компонентом складного слова, вживаються усічені основи грецького походження: *моно-* (*одно, єдино*), *полі-* (*чисельний, багато*): *моносемія* – *полісемія*, *моногамія* – *полігамія*, *монофонія* – *поліфонія*, *монотеїзм* – *політеїзм*. Наявні в українських терміносистемах і відповідні власне українські структури: *багатозначність* – *однозначність*, *багатоврожайність* – *маловрожайність*, *низьковрожайність*; *багатоплідність* – *малоплідність*. У наведених прикладах антонімічність одного із компонентів складного терміна спричинює антонімію всього складного терміна.

Немало в термінологічних системах і антонімічних пар серед словосполучень: *зовнішня торгівля* – *внутрішня торгівля*, *пряма мова* – *непряма мова*, *односторонній зв'язок* – *двосторонній зв'язок*. Як правило, номінації родових антонімічних термінів-словосполучень виражають єдність протилежних понять, атрибути – протилежні їхні ознаки, тобто значення атрибутів протиставляються за одним із семантичних компонентів.

Приклади свідчать про регламентований, модельований характер вираження антонімічних відношень у системі української термінології. На рівні парадигматичних відношень спрацьовує принцип максимальної відповідності термінів; у полярних відношеннях знаходяться, як правило, національні або інтернаціональні терміни. Однак наявні й деякі винятки з цієї закономірності. Це, зокрема, використання для виразу відношень протилежності різноструктурних

термінів на зразок: *безробіття – працевлаштування, вільна конкуренція – монополія*.

Протилежність як єдність тотожності й відмінності в термінології не завжди виражається лексичними одиницями. Нерідко вона просто допускається. У таких випадках або передбачається лексична одиниця, яка знаходиться в опозиції до існуючих, або дві одиниці називають різні поняття, не усвідомлювані ними як протилежності, але передбачувані як певна єдність. Маємо на увазі терміни – антонімічні пари – на зразок *партизація – департизація, ідеологізація*, що тривалий час уживалися на рівні наявної лексичної одиниці й тієї, яка лише припускалася.

Не можна не враховувати і такого факту: в термінологічних системах дихотомія першого рівня «так», «ні» не завжди достатня. Антонімічні й конверсивні кореляції не вичерпують усіх різних видів протилежності. Так, у формуванні структури суспільствознавчої термінології велике значення має характерний для неї органічний зв'язок антонімії з синонімією і гіпонімією. Синонімічні відношення буквально пронизують антонімічні ряди суспільно-політичної лексики, створюють своєрідні пучки. Наведемо пучок найменувань із загальним значенням, протилежним значенню слову *мир – війна, агресія, експансія, інтервенція, втручання, конфронтація, конфлікт, напад, вторгнення, авантюра, анексія, окупація, застосування сили*. Цей ряд можна продовжити лексемами з різних сфер літературної мови, причому нерідко не в прямому, а переносному значенні.

Однією зі системоформуючих категорій, корелюючих лексичну семантику, є конверсія. Вона тісно пов'язана з антонімією. Їх близькість проявляється в тому, що вони зіставляювані, хоч і по-різному, з вираженням ідеї зворотності, а відрізняються типами протилежності. На рівні мовної системи в антонімів є середній член протиставлення, що сприяє можливості переходу на рівні мовної діяльності логічних контрадикторних відношень, чого позбавлені конверсиви. Вони повністю вичерпують об'єм поняття: *попит – пропонування, продаж – купівля, кредит – борг, кредитор – боржник*. Щодо власне мовних відмінностей конверсивів і антонімів, то тут відзначаємо характерний для антонімів збіг (частковий) сполучуваності, що не властиве конверсивам. Відношення передбачуваності один одного, взаємозумовленості і взаємоспрямування програмує утворення

навколо термінів-конверсивів і мікросистем конверсивної кореляції: *попит на товар – пропонування товару, експорт товару – імпорт товару, продаж товару – купівля товару, сфера виробництва – сфера розподілу*. Відношення конверсивності спостерігаємо і при побудові аналітичних термінів: *закон попиту і пропозиції, відносини панування і підлеглості, принцип купівлі-продажу*: у таких термінологічних сполуках конверсія спостерігається уже в плані простого перестановлення компонентів (*перетворення товарів у гроші – перетворення грошей у товар*), яка визначає сутність фіксованих понять у розумінні зворотного напрямку відношень.

3. Гіпонімічні парадигми

Класифікація теоретичного матеріалу відбувається передусім через виявлення ієрархії наукових понять. Унаслідок абстракції, узагальнення, порівняння понять визначається їх місце в понятійній системі конкретної науки. Терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності в просторі або часі тощо.

Звідси наявність гіпонімічної парадигми як однієї з найважливіших категорій, що формують термінологічні структури. Відношення між термінами-гіпонімами розглядаємо як багатогранну опозицію, що ґрунтується на спільності їх категоріальних ознак. Терміни, які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становить значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки, що звужують об'єм їх значення. Ці додаткові змістові ознаки розрізняють родові й видові терміни, формуючи тим самим приватну опозицію або протиставляючи терміни на позначення видових понять, формують еквіполентну опозицію.

Гіпонімічні відношення тісно пов'язані з відношеннями власне синонімічними, передусім у плані багатозначних термінів. Так, термін *авуари* як гіпонім у парі *вклади авуари* входить до синонімічної пари *авуари – інвестиція*. Одночасно він виступає гіперонімом термінів *чек, вексель, перевод, акредитив*, якщо останні передбачають сему *виписаний в іноземній валюті*.

З парадигматичної точки зору гіпоніми характеризуються двома видами протиставлення: 1) протиставлення родового (гіперонімічного)

і кожного видового (гіпонімічного) значення за відсутністю (наявністю) розрізняювального компонента; 2) протиставлення одне одному всіх видових значень за змістом розрізняювального компонента значень.

Гіпонімічні відношення пронизують кожну термінологічну систему. У суспільствознавчих терміносистемах вони, крім цього, мають свою специфіку: наявність широкої мережі розгалужених родо-видових лексем з дещо приглушеними синонімічними відношеннями й активними зв'язками між гіпонімами, частинам яких відноситься не до термінів, а до термінологічних лексем. Маємо на увазі відношення між такими термінами: *беззаконня, утиск, переслідування, гніт, придушення, цькування, безправ'я, бешкет, злочинство, дискримінація, знущання, збиткування, геноцид, апартеїд, сегрегація, експлуатація, гноблення (пригноблювання, пригнічення), сваволя (свавілля, свавільність), грабіж (здирство), узурпація, мракобісся, «полювання на відьом»* тощо, які знаходяться в гіпонімічних зв'язках між собою і об'єднані гіперонімом *насилля*. Визначення гіперо-гіпонімічних відношень знаходяться на початковій стадії. Домінує погляд, що гіпонімічні парадигми логічно обґрунтовані взаємодією між родо-видовими поняттями та частиною і цілим, «ґрунтуються на імплікації чи виключенні понять». Узавши до уваги, що в логіці поняття імплікації, підпорядкування охоплює лише родо-видові відношення на зразок: *трикутник – прямокутний трикутник, наука – кібернетика*, постулюємо: гіперо-гіпонімічні відношення між термінами конкретних систем виникають або внаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів (як у першому випадку), або шляхом актуалізації їх парадигматичних значень, як у другому випадку. Так, гіперонім *арго* має кілька співгіпонімів: *арго жебраків, арго шкільне, арго спортивне*; гіперонім – *рід* – жіночий *рід, чоловічий рід, середній рід* тощо. У цьому випадку співгіпоніми мають стійкий експліцитний характер, вони ілюструють з'єднання попередньо розчленованих образів сприйняття в певні семантичні сутності, що відтворюють зміст видового поняття; і тим самим формують семантику гіпоніма.

Гіперо-гіпонімічні відношення можуть розвиватися й імпліцитно – через актуалізацію парадигмо-значень гіперонімів, напр.: до терміна *застарілі слова* гіпонімами є терміни *історизми* та *архаїзми*. В окремих випадках гіпоніми можуть стати гіперонімами стосовно інших термінів-гіпонімів уже через розвиток синтагмозначень: *архаїзми*

лексичні, архаїзми лексико-словотвірні, архаїзми лексико-фонетичні, архаїзми фонетичні тощо.

У такому утвореному на матеріалі одного гіпероніма мікрополі термінів простежується ієрархічна взаємозалежність термінів, оскільки поділ понять на родові й видові може відбуватися за різними ознаками й у різній послідовності.

Спочатку маємо бінарну опозицію гіпонімів (як у попередньому випадку), далі лакуновий розвиток парадигмо- або синтагмозначень продовжує гіперо-гіпонімічні зв'язки термінів.

Гіперо-гіпонімічні відношення термінів переконливо ілюструє й класифікаційна, побудована шляхом описання поняття дефініція, типова й обов'язкова для передачі змісту поняття кожної системи. Пояснюючи особливості видового поняття через найближче родове, ця дефініція не тільки мінімально пояснює зміст поняття, а й відношення його з іншими.

Гіпероніми в таких випадках позначаються формою іменника у Н. в. однини або номінативним словосполученням.

Гіперо-гіпонімічні зв'язки між термінами окремої терміносистеми не є незалежним параметром її організації. Так, класифікація українських діалектів за територіальною ознакою передбачає поділ діалектних груп на *поліську, південно-західну* і *південно-східну*. Причому можливий подальший етап розвитку синтагмозначень: *поліські діалекти – лівобережно-поліські діалекти, правобережно-поліські діалекти, західно-поліські діалекти* тощо.

Гіперо-гіпонімічні відношення між термінами доповнюються синонімічними, синонімом до першого гіпоніма – термін *східно-поліські* говірки, до другого – *середньо-поліські* чи *волинсько-поліські*. Гіперо-гіпонімічні відношення і багатозначність терміна мають точки дотику. Так, реалізуючи значення «словниковий склад мови» і «сукупність слів певної сфери вживання», термін *лексика* включається у гіперо-гіпонімічні відношення лише в своєму другому значенні (виражаючи їх експліцитно): *лексика активна, лексика пасивна, лексика термінологічна, лексика професійна*. Чим більше співгіпонімів, тим ширше значення гіпероніма.

Отже, семантика гіперонімів формує своєрідну мікросистему, значення в якій перебувають у зв'язку з іншими.

Ланцюговий характер розвитку гіперо-гіпонімічних відношень відтворює звуження семантики в напрямі гіперонім – гіпонім, і навпаки –

розширення значення від терміна-гіпоніма до гіпероніма. Розвиток цих відношень на основі синтагмо- і парадигм означень взаємозумовлений і пов'язаний. Як форма дієслова гіперонім *дієприкметник* має співгіпоніми – *дієприкметники активні* і *дієприкметники пасивні* (розвиток відношень на основі синтагмозначень).

Водночас гіпонім *дієприкметник* входить у мікросистему значення гіпероніма «*частини мови*». Оскільки зв'язок між термінами гіперонім-гіпонім відбиває взаємозалежність між родовим і видовим поняттями, що є вищою формою відображення в свідомості людини сутності явищ, понять і в яких акумульований увесь теоретичний досвід, набутий конкретною наукою, маємо право вважати гіперо-гіпонімічні відношення термінів універсальним засобом тематичної ієрархічної організації конкретної терміносистеми.

Лекція №5

Внутрішня форма та мотивованість термінів

Ключові слова: внутрішня форма, мотивованість термінів, семантична мотивованість, морфологічна мотивованість, аналітична мотивованість.

Поняття «внутрішня форма» виражає сукупність двох лінгвістичних явищ: співвідношення твірної і похідної основи та ознаку, яка пояснює вибір звукової оболонки, тобто ознаку, покладену в основу вибору назви. На думку О. Потебні, похідне слово завжди містить у собі не попереднє слово, а лише відношення до нього.

Внутрішня форма безпосередньо пов'язана з мотивованістю. Під мотивованістю у мовознавстві розуміють: 1) відповідність значення слова до його звучання; 2) структурно-семантичну властивість слова, що дає змогу створити раціональні зв'язки між значенням та звуковою оболонкою слова на основі їх лексичної й структурної зіставленості; 3) співвідношення між внутрішньою формою та лексичним значенням мовних одиниць. При цьому внутрішня форма зумовлена тільки семантикою компонентів цієї одиниці. Відповідно до чотирьох способів творення термінів виділяємо три типи мотивації: *семантичну, морфологічну, аналітичну*. Щодо запозичень, то вони мотивуються

на рівні своєї мови. На думку С. Гайди, «статистичними значеннями, якими є етимологічні й синхронні лексичні значення, мотивація набуває динамічного характеру». І далі: «На протигагу категоріальному структуральному значенню мотивація – конкретніша, індивідуальніша». Оцей динамічний усвідомлений характер мотивації є каркасним моментом системного характеру термінотворення.

Деякими аспектами прояву внутрішньої форми в мові вчені цікавилися ще в Стародавньому Китаї, Стародавній Греції та Римі. У Європі це питання було в центрі уваги, починаючи з VII ст. Внутрішня форма лексичних одиниць репрезентується морфемною структурою і утворює не просту сукупність значень та вживань її складників, а деяку єдність взаємопов'язаних елементів.

Дискусійним залишається питання, чи внутрішня форма властива усім словам. Існує точка зору, що вона відсутня в запозиченнях з інших мов, у непохідних мовних утвореннях, а також у словах, утворених шляхом метонімічного перенесення. Виходячи з цих міркувань, можна дійти висновку: не всі слова в мові є мотивованими.

Погоджуючись із наведеними думками стосовно загальноживаних слів і номенклатурних знаків, і таки вважати, що всі терміни мотивовані, а їх мотивованість зумовлена дефінітивною функцією. Причому мотивованість термінів – явище і внутрішньомовне, і зовнішньомовне.

Виходимо з апріорного факту: термінологічні системи характеризуються передусім свідомим термінотворенням. Звідси – відсутність у термінологічних системах поняття немотивованого терміна. Стоїмо на засадах, що внутрішня форма терміна – це ознака, покладена в основу вибору назви. У свою чергу вивчення зв'язку між значенням та внутрішньою формою визначається мотивованістю, тобто мотивованість уявляється нам як співвідношення внутрішньої форми та значення терміна. Оскільки терміни творяться різними шляхами, то і мотивованість у них буде виявлятися по-різному. Мотивованість термінів має або двосторонній (семантичний та формальний), або односторонній (семантичний) характер. Метонімії та метафорі властива одностороння мотивованість. Виділяємо терміни з наявною та прихованою мотивованістю. Наявна мотивованість (внутрішньомовна) може правильно орієнтувати на зміст поняття і неправильно.

Крім цього, мотивованість у цих термінах може бути повна та часткова. Прихована мотивованість виявляється на основі

етимологічного аналізу слова або зовнішнього фактора – екстралінгвально. Як синхронна ознака терміна, мотивованість терміна чи термінологічного словосполучення є відносною ознакою і з внутрішньомовного погляду, і з огляду на позамовні фактори. Передусім маємо на увазі різне морфемне членування слова і той факт, що мотивованість багатьох термінів по-різному сприймається фахівцями та нефаківцями, людьми освіченими і неосвіченими. Все ж ця ознака як результат синхронної вивідності існує в терміносистемах об'єктивно, в тому числі і мотивованість, зумовлена структурним калькуванням складних і складених термінів та різного роду термінологічних словосполучень з інших мов.

Повністю мотивовані терміни переносять на себе семантику вихідного слова, напр.: *адреса* – «число, (код), що визначає місцезнаходження деякої частини інформації в ЕОМ», – від *адреса* – «позначення місцезнаходження кого-, чого-небудь».

Часткову мотивованість маємо в тому випадку, коли термін «довантажується» новим відтінком значення, напр.: *бандаж* – «пластмасова стяжка, яка натягається на електронно-променеву трубку», від *бандаж* – «пов'язка, хірургічний пояс для підтримки відповідних частин тіла в нормальному положенні». Довантаження значення: «стяжка, що натягається на предмет».

Явище прихованої мотивації спостерігаємо, наприклад, при творенні терміна *стійкість* із значенням «система із затухаючим перехідним процесом» від *стійкість* – «властивість за значенням *стійкий*, який довго зберігає та проявляє свої здатності, не піддається пошкодженню». Прихована сема процесуальності є спільною для двох слів. При запозиченнях мотивованість зумовлена структурними особливостями мови-джерела. Тут і зовнішня, і внутрішня мотивованість знаходяться в тісному зв'язку: іншомовна модель + національний матеріал. Це все сприяє системній організації сучасної наукової термінології.

Усвідомлення того, що сукупність процесів природи перебуває в системному зв'язку, спонукає науку виявити його і зокрема, і загалом. Зрозуміло, характер мотивованості термінів-слів та термінів-словосполучень різний. Термін-слово не завжди пояснює зміст поняття, а термінологічне словосполучення здебільшого буває наділеним орієнтиром для тлумачення відповідного поняття. Системність термінів-слів досягається значною мірою мотивованістю

мікросистемного рівня: від термінів-виразників родових понять за допомогою афіксів і шляхом атрибутивного звуження семантики творяться терміни-виразники видових понять. Між усіма термінами таких мікросистем існує синхронна вивідність: *торгівля* – *безприбуткова торгівля*, *зовнішня торгівля* – *внутрішня торгівля*.

Терміни, утворені здебільшого за афіксальними моделями також мають наявну і приховану мотивованість. Повну мотивованість мають терміни *виклик*, *виліт*, *вибір*, *коливання*, *кодування*, *змагання*, *селективність*, *звуконепроникність* тощо. Напр.: *кодування* – перетворення повідомлення або безперервного сигналу в код. Часткова мотивованість характерна для термінів *колірність*, *вимикач*, *заземляч*, *уловлювач* тощо: *уловлювач* «пристрій для уловлювання сигналів» від *уловлювати* – «відбирати з якогось середовища що-небудь за допомогою спеціального апарата».

Композити з міжнародними блоками мають повну мотивованість: *телеекран* – «частина телевізора, на якій відтворюється прийняте зображення» – від *теле* – телевізійний + *екран*. Композити з двома міжнародними компонентами мають часткову мотивованість: *фонограма* – «сигналограма отримана, у результаті звукозапису» – від *фон* – *звук та грама* – *запис*. Прихована мотивованість термінам-композитам не властива.

Серед аналітичних структур нерідко ще вирізняються терміни з неправильною мотивованістю: *білий шум* – «випадкова завада (випадкові хаотичні флуктації напруг або струмів)» – від *білий* – «кольору крейди, молока, снігу» та *шум* – «хаотично змінний процес, викликаний будь-якими нерегулярними діями».

Отже, внутрішня форма слова, що символізує собою зв'язок між планом змісту та планом вираження, властива усім термінам, оскільки термінотворення – свідомий процес. Вона має обов'язковий мотивований зв'язок на рівні семантики зі словом, що зумовлює творення того чи іншого терміна. Повна мотивованість засвідчує прозору внутрішню форму терміна, вона властива більшості термінів суфіксального способу творення, деяким композитам. Прихована мотивованість є в термінах семантичного та аналітичного творення, а неправильна трапляється лише серед термінів-словосполучень.

Відомості про внутрішню форму терміна сприятимуть удосконаленню терміносистем, братимуться до уваги при виробленні термінологічних стандартів.

Лекція № 6

Використання в мові словотворчих моделей для творення нових назв

Ключові слова: деривація, словотворчі моделі, іншомовна суфіксація, абрєвіація, складні терміни.

Як відомо, більшість слів української мови твориться морфологічним способом. У ньому чільне місце посідає афіксація, тобто деривація за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів, префіксів і суфіксів одночасно, постфіксів, флексій. Моделей афіксального творення є безліч. Термінологія ж узяла для себе лише деякі. Однак вони стали цементуючим фактором системної організації термінології. Саме в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології. Афікс завжди включає термін у певну матрицю системи, тому семантичне навантаження його у зв'язку з цим інше, ніж у загальноживаній мові: конкретніше, чіткіше.

У творенні термінів беруть участь не всі афікси, а лише окремі, серед яких *-0*, *-ння*, *-ість*, *-ач*, *-к(а)* тощо. Наділяючи терміни, до складу яких вони входять, єдиним значенням або відтінком значення, афікси тим самим виконують семантичну функцію.

Особливість термінів із нульовим суфіксом полягає у тому, що вони можуть позначати: процес дії, предмет як результат дії; одиничний акт якоїсь дії, що інтенсивно відбувається: *перевід* – «дія за значенням переводити»; *перегляд* «дія за значенням переглядати»; *виклик* – «сигнал, знак (телефонний, радіо), за допомогою якого зв'язуються на відстані для повідомлення чи розмови»; *перезаряд* – «надто велика кількість електрики, що перевищує встановлену норму». Ці терміни творяться за моделлю – «основа дієслова + 0» (V + 0).

За допомогою суфікса *-ння* творяться терміни на позначення процесу: *детектування* – «процес перетворення електричних коливань, внаслідок чого утворюються коливання нижчої частоти або постійний струм»; *отоварювання* – «дія за значенням отоварювати»; *оподаткування* – «дія за значенням оподатковувати» тощо. Вони творяться за моделлю «основа дієслова + *ння*» (V + *ння*).

Терміни з суфіксом *-ість* творяться від основи прикметника і

можуть позначити: процеси, предмети, властивості, величини. Напр.: *селективність* (вибірність) – «здатність радіоприймача виділяти з багатьох радіосигналів лише потрібні»; *промисловість* – «найважливіша галузь суспільно-матеріального виробництва, сукупність підприємств»; *оборотність* – «кількість оборотів (колеса, мотора), зроблених у певний проміжок часу»; «перебування в обігу».

Модель «основа дієслова + *ач*» (V + *ач*) лежить в основі творення термінів на позначення предметів чи осіб за виконуваною роботою, пор.: *підсилювач* – «пристрій, призначений для збільшення енергетичних параметрів вхідного сигналу за рахунок допоміжного джерела»; *вимикач* – «пристрій для вмикання і вимикання»; *викладач*, *ткач*, *перекладач* – «особа, котра займається діяльністю, на яку вказує твірна основа».

За допомогою суфікса *-к(а)* творяться терміни на позначення деталей: *втупка*, *прокладка*. Модель V + *к(а)*. Суфікси *-ств(о)*/*-зств(о)* творять абстрактні назви: *лихварство*, *виробництво*, *убозтво*.

Нерідко засобом творення термінологічної назви є іншомовна суфіксація: *-ація* (*пеленгація*, *демонстрація*), *-изм/-ізм* (*туризм*, *етнографізм*), *-тор* (*селектор*, *колектор*, *рефлектор*) тощо.

Словотвірна префіксація в термінології подана теж обмеженою кількістю морфем: *над-*, *під-*, *проти-*, *без-*, *виробництво* – *надвиробництво*, *генератор* – *надгенератор*, *прибуток* – *надприбуток*, *рефракція* – *надрефракція*. Префікс *над-*, за допомогою якого творяться названі терміни, вказує на надмірність вияву того, на що вказує твірне слово.

Префікс *під-* (*піддіапазон*, *підпрограма*, *підсистема*) надає утвореним термінам відтінку значення «частина чогось». Префікс *проти-* вказує на протилежність того, що позначає твірне слово: *протиструм*, *протиелемент*. Префікс *пере-* означає вияв дії, більшу за норму: *перевиробництво*, *перепродукція*. Префікс *без-* означає відсутність того, на що вказує твірна основа (слово): *безгосподарність*, *безвідносний*, *безперспективний* та ін.

Словотворчими нерідко виявляються й іншомовні префікси: *а-*: *аполітичний*, *аморальний*; *анти-*: *антигуманний*, *антидемократичний*; *де-*: *деполітизація*, *денаціоналізація*; *контр-*: *контрнаступ*, *контрреволюція* – усі зі значенням заперечення, вказівки на протилежність; *архі-*: *архієпископ*,

архітектура, архідиякон, ре-: реконструкція, ретрансляція (значення префікса: «ще раз повторюю»).

За загальномовними словотвірними моделями творяться і терміни-складні слова, їх можна поділити на кілька груп. До першої належать *ампервольтметр; склопаста, планшайба, склоцемент, світлотехніка*, утворені на основі чистого складання незалежних одне від одного слів. До другої належать терміни, утворені на основі інтерфіксного складання залежних одне від одного основ: *звукозапис, стрічкопритискач, шумопеленгація, землеволодіння, товарообіг* і т.д.

Крім безпосередньо складних слів, в українській термінології є чимала кількість складноскорочених назв-бrevіатур, утворених: а) з початкових звуків (букв) слів певних назв *НОП* (наукова організація праці), *АТС* (автоматична телефонна станція), *АЕС* (атомна електростанція), *ПТК* (перемикач телевізійних каналів), *неп* (нова економічна політика) тощо; б) поєднанням початкових частин слів *агропром, сільбуд, лісгоспзаг*; в) поєднанням початкових частин слів з повним словом: *продподаток, зарплата, госпрозрахунок, енергосистема, промтовари* тощо.

Окремою групою серед складних термінів виділяються слова з міжнародними компонентами-блоками: *радіо, теле, авто, фото, кіно, відео, мікро, стерео, електро, термо, гідро, магніто, моно, граф, скоп, графія, скопія, лог, логія*, що вживаються чи у препозиції, чи у постпозиції. Підхід до номінацій такого зразка в науковій літературі досить суперечливий, їх називають афіксоїдами (Т. Канделаки), афіксами (Д. Логте), афіксальними радикасоїдами (Р. Сафін), препозитивними та постпозитивними блоками (В. Акуленко).

Зазначимо, що тут не можна дати однозначної відповіді, оскільки в одних випадках це основи прикметників, в інших – зв'язані кореневі морфеми, а в третіх – самостійні слова: *автомагістраль* – автомобільна магістраль, *автосервіс* – автомобільний сервіс, *автостоп* – самозупинка, *автоколивання* – самоколивання і *авто* – у значенні автомобіль.

Н. Ф. Клименко категорично заперечує проти афіксального статусу подібних компонентів. Вона наголошує, що за всіма показниками вони повинні розглядатися як основи. Ці елементи зустрічаються на початку слова перед іншими основами, що неможливо для суфіксів: *метролог – логопед, фонограф –*

графоман, метрампер – газометр. Дистрибутивно і потенційно елементи на зразок – *граф* уподібнюються основам, а не афіксам, вимагаючи появи інтерфіксів, тоді як суфікси в слов'янських мовах, приєднуючись до основ, як правило, асимілюються.

Міжнародні терміноелементи вносять певну спеціалізацію. Препозитивні мають загальнішу орієнтацію: *гідро* – «вода», тобто те, що має відношення до води, *термо* – «температура», «теплота» і все, що з ними пов'язано, діє на їх основі; *мікро* – «дуже маленький», радіо – «хвилі» та ін. Постпозитивні терміноелементи виконують систематизуючу функцію. Так, блок – *граф* утворює назви приладів, які здійснюють запис або призначені для запису чогось: *віброграф* – прилад для запису вібрацій, *осцилограф* – прилад, на екрані якого або на носії запису відтворюються терміни, що позначають прилади на інструменти: *ватметр* – прилад для вимірювання активної електричної потужності постійного чи змінного струму, *мегаомметр* – прилад для вимірювання електричної ізоляції проводів, кабелю тощо. Компонент – *скоп* вживається в термінах на позначення приладів, здатних передавати зображення: *іконоскоп, принтоскоп, кінескоп* і т.д. Компонент – *фон* утворює назви приладів, пов'язаних з передачею звуку: *електрофон, магнітофон, мікрофон* та ін.

Особливу групу становлять терміни – складні слова, як ось: *ампер-секунда, діод-тріод, диск-анод, диск-катод, дельта-модуляція, гама-корекція, лампа-спалах, тест-матриця, лікар-терапевт, держава-монополія* та ін. Слова-терміни такого зразка по-різному розглядаються в мовознавстві. Одні автори трактують їх як словосполучення (В. Даниленко), інші – як складні слова (Н. Клименко), ще інші – як перехідний вид між словосполученням і складним словом. Складеному слову як спеціальному об'єкту дослідження присвячена праця І. Галенко, у якій дається чітка дефініція складеного і складного слова, однак зазначається, що термінологічне використання слів у зв'язку з їх лексикалізацією дають підставу вважати утворення такого типу складними словами. Як засвідчує зібраний матеріал, терміни – складені слова – це утворення, де переважають міжнародні або запозичені елементи з різним ступенем адаптації їх в українській мові.

Лекція № 7

Терміни різних галузей знань

Ключові слова: різногалузева термінологія, тематичні групи термінів, суспільно-політичний термін, лінгвістичний термін, друкарський термін.

Суспільно-політична термінологія. У кожному епоху термінологія прагне до єдності. Така єдність – запорука взаєморозуміння учених і одна з умов подальшого наукового прогресу. Наука, а значить і її найважливіші терміни, прагнуть бути однаково прийнятні для всіх класів суспільства. Коли ж наука зберігає відбиток класової приналежності, про неї говорять, що вона включає в себе «ідеологічний момент».

Суспільно-політичний термін як виразник суспільно-політичного поняття розкриває (або допомагає розкрити) його суть у результаті того, що за кожним суспільно-політичним терміном стоїть певне визначення, пов'язане з відповідною ідеологічною концепцією. Класово оцінювати вагу семантичної сутності терміна, її зіставлення із соціальною реальністю не можна не враховувати при вивченні історії формування і функціонального розповсюдження всіх різновидів терміносистем суспільного призначення.

Під суспільно-політичною термінологією розуміємо відкриту систему номінативних одиниць, різних за походженням, які спеціалізовані *лексично* (створені або запозичені терміни), *семантично* (загальноновживані слова, що отримали термінологічне значення) і *фразеологічно* (новостворені словосполучення номінативного характеру) для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-виробничого, політичного життя нації.

Розвиваючись, ця система постійно змінюється, однак, склавшись як ціле в певний період, на кожному подальшому етапі виступає як діалектична єдність.

Генетично суспільно-політична лексика сягає ще у період Київської Русі. А на новому історичному етапі відбувається розширення семантики загальноновживаних соціально-економічних систем, підведення під них наукових дефініцій. Суспільно-політичні терміни в усій своїй сукупності не з'являються одразу в довершеному вигляді. До установлення власне теоретичних дефініцій існуюча в українській мові суспільно-політична термінологія виявила себе у

сфері публіцистики, художньої літератури. Поступово збільшувалася кількість суспільно-політичних термінів, відбувалося їх якісне вдосконалення, вироблялися критерії відповідності нормам літературної спільноукраїнської мови. Українська суспільно-політична термінологія створювалася з урахуванням національних традицій і досягнень міжнародної практики термінотворення.

Поповнення суспільно-політичної термінології української мови найактивніше відбувалося внаслідок створення складених номінацій, які виконують першочергову роль в її структурно-семантичній організації.

Одним із шляхів якісного оновлення суспільно-політичної термінології української мови є ідеологічне переосмислення наявного в ній словесного матеріалу. У політичному словнику української мови спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики подій, явищ, ознак. Об'єктивний розвиток політичних термінів зумовлений переосмисленням тих чи інших подій, а відповідно й висуненням на перший план у семантичній структурі слів соціально важливих (маркованих) значень.

Неоднозначність термінів мови політики визначається існуванням різних ідеологій. Так, політика демократичних перебудов в радянському суспільстві на початкових етапах загалом позитивно сприймалася в Україні, а відповідно й терміни *перебудова*, *гласність*, *демократизація* мали певний позитивний емоційний заряд.

Характерною особливістю політичної термінології є те, що вона виражає поняття й категорії, які формує ідеологія. А остання вміло підпорядковує собі ті терміни, що існували раніше, однак вкладає в них новий зміст. Так, термін *демократія* функціонував і в рабовласницькому суспільстві, і функціонує в найбільш правовій цивілізованій державі. Якщо ж на мовленнєвому рівні в ту саму ідеологію різні суспільні групи вкладають різний (часто протилежний) зміст, то в ній і на мовному рівні (в термінологічній мікросистемі) передбачаємо відповідне енантіосемічне протистояння: *духовність* (загальнонародська, світська, релігійна), *Бог* (у людському естві і над людиною).

Процеси, які відбуваються в сучасному світі, поступове припинення конфронтації на рівні політичних систем, нові політичні підходи до розв'язання тих чи інших питань на компромісних засадах – усе це зумовлює кардинальні зміни в терміносистемах. По-перше,

творються нові або семантично оновлюються старі слова чи словосполучення *телеміст, ваучер, спільний європейський дім, регульований ринок*. Переосмислюється або відмирає усталена політична термінологія, як наприклад: *країни народної демократії, соціалістична інтеграція, інтернаціональний обов'язок, холодна війна*. Регрупуються масиви суспільно-політичної лексики. Так, відходять на периферію ідеологічні штампи-одноденки та революційні заклики, що номінували скомпрометовані поняття. Маємо на увазі вислови *бійці ідеологічного фронту* (політпрацівники, пропагандиста, агітатори), *ударники соціалістичної (комуністичної) праці, правофлангові п'ятирічки, трудова вахта, соціалістичне змагання, передовики виробництва*.

Терміни *реприватизація, партизація*, які лише передбачали свою вихідну антонімічну пару через відсутність у термінологічних системах української мови компонентів *приватизація, департизація*, набули антонімічності шляхом активізації останніх.

Активізуються окремі слова та вислови: *добročинність, добродійність, милосердя, багатопартійність, деідеологізація, духовність нації, гуманітарна допомога, загальнолюдські цінності*. З'являються нові ідеологеми – *партократ – (партократія), департизація*.

Зникають або відходять у пасив ще недавно широкоживані ідеологеми, як от: *розвинений соціалізм, реальний соціалізм, соціалістичне змагання, світле майбутнє, дисидент, партквиток*.

Звертаємо увагу ще на один момент в уживанні суспільно-політичної термінологічної лексики: умисну цілеспрямовану ідеологізацію мовних одиниць. Високий рівень абстракції, властивий термінологічній лексиці, наявність термінів-конструктив підвищує можливість нав'язування ідеологічних догм, а водночас, і впливу на масову свідомість. Додамо до цього, що в українську мову цілеспрямовано вводилися своєрідні псевдотерміни – хибно орієнтовані мовні знаки з відсутнім або деформованим онтологічним змістом: *реальний соціалізм, соціалістичний вибір, злиття націй, інтернаціональний обов'язок, розвинений соціалізм*. І вже зовсім потворний псевдотермін 80-х років – *соціалізм із людським обличчям*.

Таким чином, розвиток термінологічних систем – це явище перманентне, відбувається він і за рахунок створення нових номінацій, і шляхом переосмислення старих. Що ж до суспільно-політичної

термінології, то ідеологемний фактор у ній відчутний на кожному етапі її функціонування і тому одним з найважливіших завдань стандартизації суспільствознавчої термінології є верифікація (перевірка істинності) змісту термінів, передусім виявлення термінів із деформованим (або відсутнім) онтологічним змістом, їх деідеологізація та виведення із сфери функціонування.

Лінгвістична термінологія. Словниковий склад української мови створює складну систему лексичних зв'язків, і кожне нове поняття, зближуючись за однією зі своїх основних ознак з іншими поняттями, знаходить таким чином і своє словесне оформлення. І все ж у ролі термінів нерідко виступають слова, що не зустрічаються у звичайній побутовій мові. У системі граматичної термінології таких слів немало: *дієслово, іменник, числівник, підмет, присудок* та ін. Якщо ж говорити про загальну картину граматичної термінологічної лексики, то її визначають терміни, утворені на основі відповідних правил українського словотворення (сюди ж зараховуємо ті національні компоненти, що виникли як результат структурного калькування термінів інших мов): *звук, мова, сполучник* та інтернаціоналізми переважно грецького і латинського походження: *фонема, суфікс*.

Поєднання власних і міжнародних елементів у термінологічній лексиці зумовлене її суспільно-комунікативними функціями. Вона передусім має обслуговувати спеціальну літературу і різні сфери науково-навчально-професійної діяльності тією мовою, в якій вона вживається, та водночас її комунікативні функції проєктуються і на контакти зовнішні, міжнародні.

Сучасна українська лінгвістична термінологія здебільшого усталена, закріплена традицією. Говорити в даний час про серйозне її ґрунтовне її перероблення, очевидно, не можна, хоч заміна окремих невдалих термінів вкрай необхідна. Не виключаємо, зокрема, шлях повернення старого терміна, який найбільш точно передає зміст позначуваного ним поняття і певний час був у функціональному вжитку. Основне, щоб термін відповідав вимозі найповніше і найточніше відбивати суть лінгвістичного явища, граматичної категорії і сприяв систематизації лінгвістичних понять.

Утворені в різні часи і різними авторами українські граматичні терміни побудовані за різними принципами. Однак є і певна єдність їх структури (*прикметник, числівник, займенник, суфікс, префікс, уподібнення, розподібнення* тощо). Не зовсім вдалі, а може і невдалі терміни, якими ми користуємося, закріплені багатьма роками

вживання спрацьовують і теоретичні настанови О. Потебні: «Правильне розуміння робить неточність виразу нешкідливою, а нескінченну ломку термінології непотрібною». Хоч не можна не погодитися і з думкою, що деякі терміни «варто було б замінити іншими».

Глибоке вивчення тернистого шляху української граматичної науки з аналізом термінологічних систем усіх наявних граматик та з перспективним баченням майбутнього української лінгвістики дасть змогу розв'язати питання про доцільність заміни одних термінів новими чи тими, що вживалися раніше, створити нові, власне українські номінації для проникнення в суть лінгвістичних процесів та їхнього всебічного висвітлення.

Друкарська термінологія. Книгодрукування – галузь із досить довгою історією розвитку. Це «друге епохальне відкриття в історії людської цивілізації» (І. Франко) відбито у терміносистемі, яка своїми витоками сягає в XV ст.

Друкарство на початкових стадіях – галузь виробництва, а пізніше – промислового виробництва – постійно еволюціонувала, неодноразово зазнаючи і революційних перетворень технології, обладнання, продукту виробництва, що відбито і в його термінолексичі. Основу її становлять наукові та професійні лексеми, які походять ще з часів рукописної книги й середньовічних ремесел. Немало в ній і термінів, котрі прийшли в поліграфію з хімії, інформатики, автоматизації тощо. Невеликий конгломерат лексики, яка зародилася ще в середні віки, в часи манускриптів та інкунабул, репрезентують назви, пов'язані з книгою, її зовнішніми і внутрішніми елементами, загальною функціональною структурою, різновидами друкованої продукції тощо. Оця ядра друкарська термінолексика була й залишається спільною як для видавництва, так і для поліграфістів. Вона рівноправно функціонує в обох сферах.

За останні роки, правда, переважно в мовленні, повертаються в друкарську терміносистему такі національні лексеми як: *світлина*, *часопис*, *число* (номер), *прозірки* (слайди). Чи займуть вони стійке місце в українській терміносистемі – покаже час. Принаймні сучасні тенденції в терміновживанні сприяють їхньому утвердженню в мові, хоч сила звички (як і проектування термінолексики і на міжнародне спілкування) свідчать на користь термінів *фотографія*, *журнал*, *номер*, *слайди*. Як бачимо, питання стандартизації в даній мікрогрупі термінів залишається актуальним, та розв'язати його можна лише

після вивчення й узагальнення специфіки українського термінотворення.

Військова термінологія. Українська військова лексика має давні корені. З XIII ст. відома назва *оружейники* – «військо, озброєне повною зброєю, оружжям». Ще раніше зафіксована назва *стрілці* (від стріла – один з видів зброї), яка поширилася у Галицько-Волинському князівстві за часів Данила. Виразну семантику має тематична група, пов'язана з поняттям облоги міст: *обстояти*, *осісти*, *облежати*.

Одна з найдавніших тематичних груп – номінації українських кораблів – свідчення безпосередніх контактів наших предків із греками: власне національні лексеми поєднуються з виразними грецизмами, латинізмами: *паводок*, *струг*, *насад*, *човен*, *суд*, *керма*, *парус*, *вітрила*, *кубара*, *галія*. Сама назва корабель також прийшла з Греції.

Кожен новий винахід призводить до термінотворення. Щоб зберегти і забезпечити подальшу перспективу розвитку сучасної україномовної військової лексики, необхідно належно оцінити забуту і заборонену мовознавчу практику. Військова термінолексика вимагає свого власне мовознавчого аналізу. До цього часу ані структурні, ані номінативні особливості її системної організації не привертали уваги дослідників.

Сьогодні здобутки вчених з діаспори стають відомими широкому колу фахівців. Так, в поле зору мовознавців потрапила праця О. Горбача «Арго українських вояків»: 1) є чітка межа між арготизмами військових та інших соціальних груп; 2) обґрунтовуються лексико-семантичні особливості арго військових у Галичині, Буковині та центрально-східних областях України (вони зумовлені різними армійськими системами); 3) існують тематичні групи одиниць: арготизми в російській армії, австрійській армії, армії УНР (1917–1921), Червоній Армії, УПА тощо.

Військова термінолексика української мови повинна стати логічним продовженням тих надбань, що їх виробляли століттями фахівці військової справи, теоретики українського війська від найдавніших часів до наших днів.

Питання про те, як розроблялася, впорядковувалася українська термінологія, які етапи вона пройшла, повинні стати об'єктом ґрунтовного вивчення мовознавців.

Музична термінологія. Українська музична термінологія гіпотетично своїми джерелами сягає IV–VI ст. н. е. За походженням

українська музична термінологія надзвичайно різноманітна. Це і власномовні терміни на зразок: *зук, дуда, скрипниця, кувця, цівця* і арабські слова *ребас* (смичковий інструмент перського походження), *кеманча* (кавказький смычковий інструмент), і *грецька китара* (давньогрецький щипковий інструмент, споріднений із лірою), і німецькі слова *трумишайт* (примітивний смычковий інструмент), *дрідель* (видозміна скрипки). Існує чимало запозичених музичних інструментів, назви яких вказують на генетичну приналежність терміна тій чи іншій мові: англійській – *віолет*, арабській – *лютня*, половецькій – *кобза*, турецькій – *барабан*, німецькій – *флейта* тощо.

Незважаючи на давнє походження, українська музична термінологія формується лише в другій половині XIX ст. Сприятливими для її усталення були 30-ті роки XX ст. У 1925 р. в Києві при Інституті української наукової мови була створена музична секція у складі 15 осіб. Зусиллями її членів було укладено, а в 1930 р. видано проект «Словника музичної термінології». Це перший відносно повний збір української музичної термінології. Автори словника намагалися якомога повніше відтворити всі різновиди музичної культури – терміни з теорії музики, гармонії, інструментознавства, форми, а також охопити, і явища музичної педагогіки, історії музики, соціології та моменти тогочасного музичного життя – театр, концертну естраду тощо. У словнику зафіксовані також терміни староцерковного співу.

У передмові до словника зазначалося, що українська народна музична термінологія та номенклатура існували здавна, однак цей матеріал через різні причини не зібрано й не систематизовано.

Потужний словник музичних термінів в Україні вийшов лише в 1971 р. Його уклали Ю. Юцевич, використавши, звичайно, досвід своїх попередників щодо збирання, систематизації й подачі наявних в українській мові музичних номінацій. Незважаючи на малий тираж і незначну кількість статей, цей словник великою мірою прислужився усталенню української музичної термінології.

Сучасна українська музична термінологія – це відносно стабільна і закріплена традицією лексико-семантична група, що перебуває в стані безперервного руху й поступового вдосконалення. Система не є закритою, вона постійно поповнюється словами на позначення нових реалій музичного життя. Деякі її терміни переходять у розряд історизмів. Встановити межі музичної термінології та назвати навіть

відносно точну кількість термінів доволі важко, оскільки їх творення і функціонування – живий процес.

Музика є предметом дослідження різних галузей: інструментознавства, хорознавства, поліфонії, ритміки, гармонії та ін. Кожне з них використовує певні терміни, властиві тільки їй або спільні для різних музичних дисциплін. Відповідно до семантики термінів та їх функціонального призначення виділяються тематичні групи музичних термінів. Назвемо окремі з них:

1. Музичні інструменти та їх деталі: *альт, арфа, бандура, бубон, дрімба, кобза, дека, кілок, клавіша, струна, шийка, язичок.*

2. Професії, спеціальності, амплуа: *аккомпаніатор, акордеоніст, бандурист, басист, віртуоз, гітарист, кобзар, органіст, скрипаль, хорист.*

3. Назви співацьких голосів та їх регістрів: *альт, баритон, бас дискант, драматичний тенор, колоратурне сопрано, ліричний тенор, фальцет.*

4. Назви музичних колективів та їх груп: *ансамбль, дует, джаз-оркестр, капела, оркестр, тріости музики, тріо.*

5. Назви дій, процесів праці в галузі музикування: *аккомпанемент, акомпанування, гармонізація, голосоведення, детонування, інтонування, проба.*

6. Назви видів, жанрів, різних галузей музики: *веснянка, гімн, інтермецо, коліскова, романс* тощо.

7. Назви окремих музичних творів та їх складових частин: *гопак, дума, ораторія, попури, речитатив, сюїта.*

8. Назви музичних форм та їх елементів: *варіації, головна партія, мелодія, лейтмотив, реприза.*

9. Терміни нотного письма: *альтовий ключ, діез, ліга, скрипковий ключ, ціла нота.*

Популярність і поширеність музики як виду мистецтва сприяли тому, що велика кількість музичних термінів посіла стійке місце в загальнолітературній мові, втративши нерідко на рівні загального функціонування своє суто наукове значення. Щодо вузькоспеціальних термінів, таких, як *акордика, інструментознавство, контрапункт, нотографія, органологія, органографія*, то їхня сфера суто спеціальна.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Заняття №1

Модуль I.

Тема. Історія, сучасний стан та проблеми розвитку науково-технічної термінології.

План

1. Історія розвитку української науково-технічної термінології.
2. Проблеми становлення та розвитку науково-технічної термінології.
3. Шляхи вирішення основних проблем термінології.
4. Сучасні проблеми української науково-технічної термінології.
5. Основні підходи до впорядкування науково-технічної термінології.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення «термін».
2. Виписати з мови української періодики десять термінів Вашого майбутнього фаху і пояснити їх.
3. Навести приклади запозичених комп'ютерних термінів.
4. Навести приклади незапозичених комп'ютерних термінів.
5. Навести приклади русифікованих термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.
6. Навести приклади канцеляризмів.
7. Навести приклади діалектизмів.

Заняття №2

Тема. Основні вимоги до термінів.

План

1. Суть та шляхи вирішення проблеми спадщини термінів.
2. Проблеми запозичення термінів.
3. Проблеми перекладу термінів.
4. Суть та шляхи вирішення словотворчої проблеми термінів.
5. Суть та шляхи вирішення проблеми культури наукової мови.
6. Основні типи мовностилістичних помилок.
7. Типові випадки порушення норм української мови.
8. Суть та шляхи вирішення проблеми транслітерації термінів.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміносполуки «норма мовна».
2. Виписати з мови періодики десять термінів офіційно-ділового стилю і пояснити їх.
3. Навести приклади термінів-синонімів з термінології Вашого майбутнього фаху.
4. Пригадайте та запишіть іншомовні терміни з термінології Вашого майбутнього фаху.
5. Навести приклади запозичених термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.
6. Пригадайте й запишіть іншомовні терміни з термінології Вашого майбутнього фаху, поясніть їхнє значення. Коли можна використовувати їх у ділових паперах?

Заняття №3

Тема. Систематизація термінології.

План

1. Основні функції терміна.
2. Основні вимоги до ідеального терміна.
3. Вимоги до науково-технічної термінології.
4. Порядок систематизації термінології.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміна «мовознавство».
2. Виписати з мови української періодики десять мовознавчих термінів і пояснити їх.
3. Дібрати терміни і навести їх означення з таких галузей:
 - а) діловодство;
 - б) архівознавство;
 - в) документознавство;
 - г) бібліографознавство;
 - д) машинопис;
 - е) інформаційна діяльність;
 - є) мовознавство.
4. Навести 10 прикладів термінів з термінології Вашого майбут-

нього фаху. Чи відповідають дібрані Вами терміни основним вимогам?

5. Охарактеризувати 5 термінів за характерними ознаками.

Заняття №4

Тема. Характеристика недоліків науково-технічних термінів.

План

1. Основні недоліки науково-технічних термінів.
2. Можливі шляхи усунення недоліків науково-технічних термінів.
3. Основні недоліки способів утворення термінів в українській мові.
4. Особливості української науково-технічної термінології та її недоліки.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміносполуки «науковий стиль».
2. Виписати з мови періодики десять наукових термінів і пояснити їх.
3. Навести приклади термінів з термінології Вашого майбутнього фаху, отримані еліпсисом. Укажіть на їхні недоліки.
4. Навести приклади термінів-аббревіатур з термінології Вашого майбутнього фаху.
5. Навести приклади незапозичених термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.
6. Випишіть зі словника іншомовних слів 10 термінів з термінології Вашого фаху з їхніми значеннями.
7. Навести приклади однозначних і багатозначних термінів.

Заняття №5

Тема. Зв'язки між різними видами понять.

План

1. Основні характеристики системи понять.
2. Основні означувані категорії.
3. Основні види понять.
4. Зв'язки, що існують між різними видами понять.
5. Як утворюється система понять.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміносполуки «система мови».

2. Навести два-три приклади наукових понять і відповідних їм уявлень. Поясніть, чому деякі з ознак, наведених в уявленнях, не збігаються з ознаками, що мисляться в аналогічних поняттях.

3. З'ясуйте, які з перелічених ознак не входять до змісту відповідних понять:

острів – частина суші, заселена людьми; оточена морськими водами; має більш чи менш означену площу;

квадрат – чотирикутник; має рівні, взаємно перпендикулярні діагоналі; певну площу; рівні сторони; прямі кути;

іменник – частина мови; означає назву предмета; виконує в реченні певну граматичну функцію; відповідає на питання «хто?» або «що?»; має рід; змінюється за відмінками.

4. Розкрийте зміст і обсяг кількох наукових понять.

5. Що є обсягом таких понять: *країна, документ, столиця, юрист, реквізит документа, темперамент, частина мови, елементарна частка, ромб, навчальні дисципліни, наука?*

6. Дайте логічну характеристику, тобто означте видову належність таких понять: *скромність, сузір'я, заява, сусід, невисокий, німецький, прокурор, Київ, автобіографія, квадрат, принтер, чемпіон світу з шахів, відмінник, студент, найвища гора, тінь, планета Сонячної системи, обласний центр України, полк, вічний двигун, чотирикутник, довідка, ксерокс, комп'ютер*. Обґрунтуйте свої твердження.

Заняття №6

Тема. Означення понять та їхні функції.

План

1. Основні ознаки означень понять.
2. Правила означення понять.
3. Основні функції означення поняття.
4. Основні недоліки означень понять.
5. Основні риси означень.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміносполуки «функції мови».
2. Навести кілька прикладів для кожного різновиду понять (загальних та одиничних; позитивних і негативних; конкретних і абстрактних; співвідносних і безвідносних; збірних і незбірних), використовуючи тексти періодики.
3. Навести приклади порожніх понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
4. Навести приклади непорожніх понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
5. Навести приклади загальних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
6. Навести приклади одиничних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
7. Навести приклади збірних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
8. Навести приклади конкретних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
9. Навести приклади абстрактних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
10. Навести приклади позитивних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
11. Навести приклади негативних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
12. Навести приклади безвідносних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
13. Навести приклади співвідносних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
14. Навести приклади сумісних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
15. Навести приклади несумісних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
16. Навести приклади тотожних понять з термінології Вашого майбутнього фаху.

Заняття №7

Тема. Класифікації та їхня характеристика.

План

1. Основні правила поділу понять.
2. Суть послідовної класифікації.
3. Основні вимоги до класифікації.
4. Основні види класифікацій.
5. Суть класифікації паралельного типу.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміносполуки «класифікація мов».
2. Поясніть такі поняття: *конституція, віршований розмір, пісня, документ, гумореска, афікс, архів, голосний звук.*
3. Чи можна вважати обмеженням перехід від понять, названих зліва, до понять, названих справа, в перелічених парах: *державна – парламент; документ – реквізит; злочин – злочинець; державна – монархія; документознавець – секретар; речення – слово; член речення – додаток; людина – темперамент; школа – перший клас; основа слова – корінь слова?* Обґрунтуйте кожне своє твердження.
4. Утворіть суми таких понять: *істинний, неістинний* (тобто *істинний або неістинний*); *інженер, митець; флора, фауна; член речення, означення; високий, низький.*
5. Помножте такі поняття: *іменник, займенник* (тобто *іменник і займенник*); *лікар, митець; прямокутник, рівнокутний паралелограм; гострий, тупий; небесне тіло, комета.*
6. Навести приклади обмеження понять із термінології Вашого майбутнього фаху.
7. Навести приклади узагальнення понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
8. Здійсніть віднімання таких понять від універсальних класів (тобто утворіть доповнення до перелічених понять): *підмет, трапеція, рослина, прямий кут, планета, просте число.*

Заняття №8

Модуль II.

Тема. Нові терміни та способи їхньої побудови.

План

1. Способи утворення нових термінів.
2. Що називають іменними термінами.
3. Внутрішні ресурси мови для побудови нових термінів.
4. Запозичені терміни.
5. Вигадування термінів.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміна «термінологія».
2. Виписати з мови української періодики десять нових термінів і пояснити їх.
3. У перелічених парах понять від першого відніміть друге: *держава – європейська держава; полюс Землі – Північний полюс; головний член речення – присудок; двоскладова стопа – ямб.*
4. Узагальніть поняття: *столиця, адвокат, метафора, просте речення, холеричний темперамент, жито, метал, річка Дніпро, тропічний клімат.*
5. Чи правильно узагальнено поняття в цих прикладах: *народний депутат – Верховна Рада України; Київська область – Україна; просте речення – складне речення; дерева – ліс; буква – слово; числівник – частина мови; розвиток – зміна?* Кожне твердження про характер відповідної мисленнєвої операції обґрунтуйте.
6. У якому відношенні за обсягом перебувають такі пари понять: *екватор – меридіан; мати – вчителька; кисень – газ; буква – речення; основа слова – корінь слова; рік – місяць; Т. Шевченко – автор поеми «Гайдамаки»; держава – країна; ріка – протока; сузір'я – зірка; людина – темперамент?*

Заняття №9

Тема. Лексикографія та термінологія. Зв'язки між ними.

План

1. Основні проблеми, що виникають під час упровадження нових термінів.
2. Історія створення та основне призначення Комісії технічної термінології.

3. Призначення комітетів, що займаються впорядкуванням термінології.

4. Основні етапи діяльності комітетів, що займаються впорядкуванням термінології.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміна «лексикографія».
2. Виписати десять термінів документознавства, які використовують сучасні журналісти.
3. Навести приклади означень понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
4. Навести приклади реальних означень понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
5. Навести приклади атрибутивно-реляційних означень понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
6. Навести приклади генетичних означень понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
7. Навести приклади операційних означень понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
8. Навести приклади контекстуальних означень понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
9. Навести приклади аксіоматичних означень понять з термінології Вашого майбутнього фаху.
10. Навести приклади наукових означень.
11. З'ясувати, до якого виду належать ці означення:
квадрат – прямокутний ромб;
матерія – об'єктивна реальність;
автосугестія – самонавіювання.
10. З'ясуйте, чи правильні означення (якщо ні, то які правила означень у них порушено):
прислівник – частина мови;
діти – квіти життя;
квадрат – ромб;
ромб – квадрат;
прямий кут – такий кут, який не є ні гострим, ні тупим;
сприйняття – результат сприймання;
людина – жива істота, яка має м'яку мочку вуха;

закон є закон;

затока – частина моря.

11. Навести приклади різновидів означень.

Заняття №10

Тема. Формування термінології.

План

1. Основні завдання впорядкування термінології.
2. Практична цінність роботи з упорядкування термінології.
3. Деякі аспекти термінологічної діяльності.
4. Нормативні рекомендації щодо оцінки термінів.
5. Основи формування термінологічної роботи.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміносполуки «орфографічний словник».

2. Виписати з мови періодики десять термінів і пояснити їхнє написання, використовуючи «Правопис» або «Орфографічний словник».

3. Навести приклади класифікації понять з термінології Вашого майбутнього фаху. Чи задовольняють вони основним вимогам, поставленим до класифікації?

4. Навести приклади поділу понять за видотвірною ознакою з термінології Вашого майбутнього фаху.

5. Здійсніть поділ таких понять: *держава, конституція, місто, сад, чотирикутник, хімічний елемент, ріка, рослина, елементарна частина, рух, лінія, число, головний член речення, голосний звук, кома*. Назвати основу кожного з проведених поділів понять.

6. Означте, чи належать перелічені мислені операції до поділів понять, а якщо належать, то чи правильні вони:

одяг буває чоловічий, жіночий і дитячий; війни бувають визвольними, несправедливими, завойовницькими, справедливими, тривалими;

кути бувають гострі й тупі; основу слова поділяють на: корінь, суфікс і префікс; поняття поділяють на: загальні, одиничні, нульові та збірні; речення складаються зі слів.

Обґрунтуйте кожну свою думку.

7. Навести приклади всіх видів поділу понять.

8. Навести приклади наукової класифікації (бажано з профільною дисципліни), з'ясуйте її структуру та основу поділу.

9. Які поняття є родовими, а які – видовими стосовно таких понять: *людина, майстер, юрист, соціальна група, документ, протокол, переконлива перемога, трискладова стопа, гумореска, заява, автобіографія, романс, пшениця, елементарна частина, резюме, принтер, факс, комп'ютер, автомобіль?*

Заняття №11

Тема. Види термінологічних словників.

План

1. Означення термінологічних словників та довідників.
2. Значення термінологічних словників.
3. Основні критерії для добору термінів.
4. Особливості термінологічних словників.
5. Важливість стандартизації.
6. Державні стандарти термінів в Україні.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення терміносполуки «термінологічний словник».

2. Випишіть із мови періодики десять термінів окремої галузі і поясніть їх, використовуючи спеціальні словники.

3. Доберіть 5 термінів. Якими способами отримані обрані Вами терміни?

4. Навести приклади термінів, що потрапили до термінології з комп'ютерного сленгу.

5. Доберіть по 5 прикладів термінів, утворених кожним зі способів.

6. Навести приклади термінів з термінології Вашого майбутнього фаху, отриманих завдяки використанню внутрішніх ресурсів мови.

7. Навести приклади термінів з термінології Вашого майбутнього фаху, отриманих через пряме запозичення.

8. Навести приклади термінів з термінології Вашого майбутнього фаху, отриманих через надання слову нового значення.

9. Навести приклади термінів з термінології Вашого майбутнього фаху, отриманих шляхом утворення похідних слів.

10. Навести приклади загальноприйнятих термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.

11. Навести приклади вузькоспеціалізованих термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.

12. Навести приклади термінів з основних категорій з термінології Вашого майбутнього фаху: предметів техніки; процесів, дій, явищ; властивостей, якостей, станів; кількісних показників.

13. Навести приклади професіоналізмів у таких галузях: діловодство; архівознавство; документознавство; бібліографознавство; машинопис; інформаційна діяльність; мовознавство. Чим вони відрізняються від термінів?

14. Навести приклади жаргонізмів з термінології Вашого майбутнього фаху.

15. Навести приклади номенклатурних назв з термінології Вашого майбутнього фаху.

16. Навести приклади термінів-неологізмів з термінології Вашого майбутнього фаху.

17. Навести приклади застарілих термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.

18. Замінити словосполучення одним словом, яке виражає те саме поняття: *людина, яка не визнає пізнаваності світу; прямокутний ромб; наука, що вивчає закони і форми мислення; число, яке ділиться тільки на одиницю і саме на себе; прямокутний паралелограм.*

19. Назвати істотні ознаки перелічених понять: *держава, демократія, милосердя, темперамент, дієслово, речення, паралелограм, острів, молекула, вага.*

20. Навести приклади термінів-іменників з термінології Вашого майбутнього фаху.

21. Навести приклади термінів-дієслів з термінології Вашого майбутнього фаху.

22. Навести приклади термінів-прикметників з термінології Вашого майбутнього фаху.

23. Навести приклади термінів-прислівників з термінології Вашого майбутнього фаху.

Заняття №12

Тема. Загальномовні процеси в термінології.

План

1. Поясніть, як можна виражати терміни.
2. Назвіть категорії, для яких характерні означувано-означаючі зв'язки.
3. Назвіть приклади похідних і напівпохідних термінів.
4. Назвіть приклади термінів-речень, слів, словосполучень.
5. Терміни-символи.
6. Дайте визначення прикладки і наведіть приклади.
7. Основні способи досягнення стислості терміна.
8. Основні шляхи утворення стислих форм термінів.
9. Основні переваги та недоліки еліпсису.
10. Основні переваги та недоліки аббревіатурного методу.
11. Означення дублетності та її приклади.
12. Дайте визначення паронімії та наведіть приклади.

Практичне завдання

1. Виписати з енциклопедії «Українська мова» визначення термінів «омонімія», «синонімія», «прикладка», «еліпсис», «аббревіатура».
2. Випишіть із мови періодики десять термінологічних словосполучень і поясніть їх.
3. Навести приклади термінів-слів з термінології Вашого майбутнього фаху.
4. Навести приклади термінів-словосполучень з термінології Вашого майбутнього фаху.
5. Навести приклади термінів-символів з термінології Вашого майбутнього фаху.
6. Навести приклади термінів-прикладок з термінології Вашого майбутнього фаху.
7. Навести приклади складноскорочених термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.
8. Навести приклади стислих форм термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.
9. Навести приклади аббревіатур з термінології Вашого майбутнього фаху.
10. Навести приклади полісемічних термінів з термінології Вашого майбутнього фаху.

11. Навести приклади дублетів з термінології Вашого майбутнього фаху.

12. Навести приклади паронімів з термінології Вашого майбутнього фаху.

13. Навести приклади кореневих омонімів з термінології Вашого майбутнього фаху.

ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Наукові поняття.
2. Процес утворення понять як етап пізнання дійсності.
3. Основні ознаки наукових понять.
4. Одиначні поняття.
5. Збірні поняття.
6. Загальні поняття.
7. Обсяг і зміст поняття.
8. Операції над поняттями.
9. Означення понять (дефініція) і вимоги до їх побудови.
10. Нерозривний зв'язок побудови класифікацій із розкриттям змісту поняття.
11. Означення понять через найближчий рід і видову ознаку.
12. Основні правила побудови дефініцій.
13. Види означень (генетичні, семантичні, синтаксичні, індуктивні).
14. Вимоги до означень понять.
15. Недоліки означень понять.
16. Терміни і поняття.
17. Закріплення в терміні істотних ознак поняття.
18. Зв'язки між терміном і поняттям.
19. Система понять і система термінів.
20. Характерні риси термінів: дефінітивність, систематичність, точність, співвіднесення з поняттям.
21. Загальна характеристика особливостей термінологічних словотворень.
22. Проблеми, що виникають під час використання галузевих термінів.
23. Основні вимоги до науково-технічної термінології.
24. Функції термінів.
25. Недоліки термінології.
26. Вимоги до ідеального терміна.
27. Аббревіатурний метод.
28. Еліпсис.
29. Класифікація понять.
30. Проблеми розвитку наукової української мови.
31. Лексико-генетична характеристика термінів.

32. Терміни загальнолітературні за походженням слів.
33. Терміни-слова, терміни-словосполучення.
34. Терміни-символи, терміни-речення.
35. Терміни-іменники.
36. Терміни-дієслова, терміни-прикметники, терміни-прислівники.
37. Особливості системи організації термінів.
38. Мотивовані і немотивовані термінологічні знаки.
39. Загальномовні семантичні процеси в термінології.
40. Полісемія (багатозначність) терміна.
41. Омонімія.
42. Омографи та омофони.
43. Часткові й повні омоніми.
44. Кореневі (лексичні) омоніми.
45. Синтаксичні омоніми.
46. Морфологічні омоніми.
47. Синонімія.
48. Дублетність.
49. Антонімія.
50. Джерела формування термінів для предметних понять.
51. Способи утворення термінів для понять.
52. Способи введення в текст терміна і пояснення його.
53. Роль термінологічних центрів.
54. Роль термінологічних словників і довідників.
55. Перспективи розвитку науково-технічної термінології.
56. Сучасний стан науково-технічної термінології.
57. Завдання упорядкування науково-технічної термінології.
58. Стандартизація української науково-технічної термінології.
59. Лексикографічна робота та її зв'язок із термінологічною.
60. Термінологічні словотворення.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які фактори впливають на формування термінології?
2. Що необхідно враховувати для вирішення питань унормування та стандартизації термінологічної лексики?
3. Чим термінологічна лексика відрізняється від загальноповсякденної?
4. Що таке термін?
5. Які дефініції терміна Ви знаєте?
6. Назвіть суттєві ознаки терміна.
7. Що таке термінознавство?
8. Що означає слово «термін»?
9. Що таке професійна лексика?
10. Що означає номенклатура?
11. Назвіть основні напрями роботи термінознавства.
12. Назвіть витоки української наукової мови.
13. Які умови розвитку української наукової мови у IX-XIV ст.?
14. Хто стояв на чолі розвитку термінологічної лексики у XIX ст.?
15. Розкажіть про діяльність П. Куліша в розбудові української наукової мови.
16. Розкажіть про умови формування сучасної термінологічної лексики.
17. Розкажіть про системність термінологічної лексики.
18. Роль синонімії в розвитку термінологічної лексики.
19. Що таке абсолютні синоніми? Наведіть приклади.
20. Що впливає на неологізацію термінологічних систем?
21. Розкажіть про варіантність у синонімії.
22. Як характеризують антонімію в термінознавстві?
23. На які пари розділяють антоніми в термінології?
24. Розкажіть про антонімічну дублетність.
25. На чому побудовані гіпонімічні відношення?
26. Як впливають гіперо-гіпонімічні зв'язки на розвиток системності термінолексики?
27. Що виражає поняття «внутрішня форма»?
28. Що розуміють під мотивованістю?
29. Скільки типів мотивації Ви знаєте?
30. Чи властива внутрішня форма усім словам?

31. Які види мотивованості Ви знаєте?
32. Яку мотивованість мають терміни, утворені афіксальними моделями?
33. Яку мотивованість мають терміни-композиції?
34. Яким способом творяться більшість термінів української мови?
35. Які афікси беруть участь у творенні термінів?
36. У чому полягає особливість термінів з нульовим суфіксом?
37. На позначення чого творяться терміни з суфіксом **-ння**?
38. Що позначають терміни з суфіксом **-ість**?
39. Що позначають терміни з суфіксом **-ач (-яч)**?
40. На позначення чого творяться терміни з суфіксом **-к(а)**?
41. За допомогою яких префіксів творяться терміни в українській мові?
42. За якими словотвірними моделями творяться терміни-складні слова?
43. Що розуміють під суспільно-політичною термінологією?
44. З якого часу бере свій початок суспільно-політична термінологія?
45. Яку роль відіграв Павло-Йозеф Шафарик у розбудові суспільно-політичної термінології?
46. Яким було становлення суспільно-політичної термінології нової української мови?
47. Які умови формування суспільно-політичної термінології були на західноукраїнських землях у XIX ст.?
48. Чи впливала російська та польська мови на розбудову української суспільно-політичної термінології?
49. Яким чином відбувається поновлення словникового складу суспільно-політичної лексики?
50. З якого періоду починається розвиток власне української мовознавчої термінології?
51. На який час припадає формування й становлення сучасної мовознавчої термінології?

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Характеристика основних етапів термінологічної роботи.
2. Історія становлення української науково-технічної термінології.
3. Перспективи розвитку української науково-технічної термінології.
4. Шляхи вирішення сучасних проблем науково-технічної термінології.
5. Особливості української науково-технічної термінології.
6. Проблеми фахової термінології в галузі документознавства та діловодства.
7. Проблеми сучасної науково-технічної термінології.
8. Актуальні питання української термінології.
9. Систематизація термінології.
10. Вимоги до ідеального терміна.
11. Функції терміна.
12. Ознаки науково-технічної термінології.
13. Недоліки аббревіатурного методу утворення коротких форм термінів.
14. Недоліки еліпсису як способу утворення коротких термінів.
15. Основні недоліки сучасної української термінології.
16. Основні ознаки наукових понять.
17. Одиничні, загальні та збірні поняття.
18. Система понять і система термінів.
19. Процес утворення понять як етап пізнання дійсності.
20. Наукові поняття, їхній обсяг і зміст.
21. Закріплення в терміні істотних ознак поняття.
22. Означення понять через найближчий рід та видову ознаку.
23. Основні правила побудови означень.
24. Означення понять і вимоги до їх побудови.
25. Види означень.
26. Закріплення в терміні істотних ознак поняття.
27. Зв'язок між класифікацією та розкриттям змісту понять.
28. Види класифікацій та співвідношення між ними.
29. Співвідношення між стандартизацією, класифікацією та систематизацією понять.
30. Способи отримання термінів в українській термінології.
31. Використання внутрішніх ресурсів мови для створення нових термінів.
32. Запозичення термінів зі споріднених мов.

33. Калькування термінів.
34. «Іменні» терміни в українській термінології.
35. Штучні терміни в українській науково-технічній термінології.
36. Виникнення та функціонування Комісії з технічної термінології.
37. Діяльність науковців-термінологів.
38. Стандартизація української науково-технічної термінології.
39. Уніфікація сучасної науково-технічної термінології.
40. Основні напрями термінологічної роботи.
41. Шляхи і методи розв'язування основних проблем термінології.
42. Інтернаціональні елементи в лексиці та термінології.
43. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах.
44. Лексикографічна робота в Україні.
45. Номенклатурні назви, їхній зв'язок з термінологією.
46. Термінологічна робота в Україні.
47. Проблеми термінології та лексикографії.
48. Термінологічні словники, їхнє призначення.
49. Термінологічні довідники, їхнє призначення.
50. Термінологічні центри, їхні функції.
51. Джерела нових термінів та критерії їх відбору.
52. Термінологічні словотворення.
53. Лексико-граматична характеристика термінів. Терміни-слова, терміни-словосполучення.
54. Прикладки в науково-технічній термінології.
55. Лексико-граматична характеристика термінології. Терміни-іменники, терміни-дієслова, терміни-прикметники.
56. Способи досягнення короткості термінів.
57. Стислість терміна.
58. Вплив довжини терміна на науково-технічну термінологію.
59. Загальномовні семантичні процеси в термінології.
60. Полісемія (багатозначність) у термінології.
61. Синонімія у термінології.
62. Дублетність у термінології.
63. Антонімія в термінології.
64. Паронімія в термінології.
65. Виникнення омонімів у науково-технічній термінології.
66. Виникнення синтаксичних омонімів.
67. Виникнення морфологічних омонімів. Кореневі та лексичні омоніми.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Що не належить до основних проблем термінознавства?

- а) упорядкування термінології;
- б) лінгвістичні питання;
- в) історія становлення національних термінологій;
- г) термінознавство окремих мов.

2. Назвати суспільні функції мови:

- а) передавання суті наукових теорій, відтворення об'єктивної картини інтелектуального життя;
- б) комунікативна, описова;
- в) комунікативна, передавання суті наукових теорій;
- г) номінативна, відтворення об'єктивної картини інтелектуального життя.

3. Основними підходами до розв'язування проблем упорядкування науково-технічної термінології є:

- а) формальний, етнографічний, консервативний, інтернаціональний, поміркований;
- б) іншомовний, морфологічний, синтаксичний, інтернаціональний;
- в) формальний, етнографічний, морфологічний, лексичний;
- г) консервативний, синтаксичний, іншомовний, формальний.

4. В які роки вийшли репресивні «термінологічні бюлетені»?

- а) 1933–1935;
- б) 1920–1930;
- в) 1930–1940;
- г) 1930–1933.

5. Пластичність терміна – це:

- а) придатність до створення похідних;
- б) чіткість і зрозумілість;
- в) зрозумілість і стислість;
- г) чіткість і стислість.

6. До основних проблем української науково-технічної термінології належать:

- а) проблеми спадщини, запозичень, перекладу;
- б) правописна проблема, еліпсис, проблема синонімії;
- в) чіткість, правописна проблема, проблема перекладу;
- г) проблеми транслітерації, словотворення, антонімії.

7. Що не входить до основних вимог науково-технічної термінології?

- а) наявність термінологічних словників;
- б) систематичність науково-технічної термінології;
- в) незалежність термінів від контексту;
- г) точність термінологічної системи.

8. Що не є недоліком термінології?

- а) пластичність;
- б) багатозначність;
- в) синонімія;
- г) відсутність фіксованого значення терміна.

9. Перерахуйте основні вимоги до терміна:

- а) лаконічність, зрозумілість, чіткість, простота;
- б) багатозначність, чіткість, стислість, зрозумілість;
- в) синонімія, зрозумілість, простота, упорядкованість;
- г) упорядкованість, багатозначність, синонімія, стислість.

10. Назвати основні функції терміна:

- а) номінативна і відображення змісту поняття;
- б) однозначність і фіксація змісту поняття;
- в) номінативна і називання поняття;
- г) однозначність і відображення змісту поняття.

11. Що не є вимогою до терміна?

- а) дефініція;
- б) точність;
- в) стислість;
- г) зрозумілість.

12. Якої вимоги до науково-технічної термінології не існує?

- а) усунення всіх іншомовних термінів;
- б) найменша кількість терміноелементів;
- в) точність термінологічної системи;
- г) усунення службових слів.

13. Багатозначність – це:

- а) недолік науково-технічної термінології;
- б) перевага науково-технічної термінології;
- в) синонімія;
- г) паронімія.

14. Основною причиною багатозначності є:

- а) обмеженість кореневого словникового матеріалу мови;

- б) для даного поняття вже існує термін;
- в) термін створюють для поняття, не сформованого до кінця;
- г) погана побудова первісного терміна.

15. Якої причини синонімії не існує?

- а) обмеженості словникового запасу мови;
- б) для даного поняття вже існує термін у загально-технічній термінології;
- в) первісний термін відображає поняття, не сформоване до кінця;
- г) поганій побудові первісного терміна.

16. Протиріччя в науково-технічній термінології зводиться до:

- а) невідповідності терміна поняттю;
- б) протилежності терміна і поняття;
- в) збігу терміна з поняттям;
- г) несумісності терміна і дефініції.

17. Довжина терміна є недоліком термінології, оскільки:

- а) порушується мовна економія;
- б) порушується однозначність терміна;
- в) порушується чіткість терміна;
- г) порушується ясність терміна.

18. Що не є недоліком термінології:

- а) лаконічність;
- б) завантаженість іншомовними термінами;
- в) незручна похідність термінів;
- г) відсутність термінів для окремих понять.

19. На які групи поділяють поняття?

- а) специфічні, ті, що їх розглядають і в сусідніх галузях, загально-технічні;
- б) загальнонаукові, загальнофізичні, загальнотехнічні;
- в) специфічні, загальні;
- г) однозначні, багатозначні.

20. Які поняття із поданих категорій не термінують?

- а) якісні показники;
- б) предмети техніки;
- в) властивості;
- г) кількісні показники.

21. Якої вимоги до означення не існує?

- а) формульне означення;

- б) доступність;
- в) словесне подання;
- г) розкриття фізичної суті поняття.

22. Термін у перекладі означає:

- а) межа;
- б) слово;
- в) поняття;
- г) назва.

23. Якої риси терміна не існує?

- а) наявності експресії;
- б) систематичності;
- в) наявності дефініції;
- г) нейтральності.

24. Яка наука вивчає терміни?

- а) термінознавство;
- б) термінологія;
- в) лексикографія;
- г) морфологія.

25. Назвати види класифікацій:

- а) послідовна і паралельна;
- б) однозначна і багатозначна;
- в) видова і родова;
- г) мережна та ієрархічна.

26. Що не є основною вимогою до класифікації?

- а) однозначність, обґрунтованість;
- б) урахування зв'язків, що існують між об'єктами класифікації;
- в) охоплення всіх об'єктів класу;
- г) дослідження і вивчення об'єктів класу.

27. Якого способу утворення термінів не існує?

- а) пропуску слів у первісному терміні;
- б) утворення похідних слів;
- в) утворення аббревіатури;
- г) зміни значення слова.

28. Якої умови введення іменного терміна немає?

- а) називати поняття на честь відомих учених;
- б) поняття потрібно пов'язувати з відкриттям;
- в) іменну ознаку потрібно пов'язувати з особою, яка зробила відкриття;

г) іменна ознака повинна бути максимально використана в якості терміноелемента.

29. Який зі способів утворення термінів не є основним?

- а) еліпсис;
- б) використання внутрішніх ресурсів мови;
- в) запозичення терміноелементів;
- г) вигадання штучних слів.

30. Який спосіб належить до способу створення терміна за рахунок внутрішніх ресурсів мови?

- а) надання слову нового значення;
- б) повне іншомовне запозичення;
- в) часткове іншомовне запозичення;
- г) вигадання штучного слова.

31. Деривати – це:

- а) похідні слова;
- б) запозичені слова;
- в) вигадані слова;
- г) аббревіатури.

32. Якого виду запозичень не існує?

- а) кореневого;
- б) повного;
- в) повної кальки;
- г) часткової кальки.

33. Запозичення бувають:

- а) прямі й непрямі;
- б) штучні й природні;
- в) неповні й кальковані;
- г) повні й неповні.

34. Комісія технічної термінології в СРСР була створена в:

- а) 1933 році;
- б) 1910 році;
- в) 1897 році;
- г) 1990 році.

35. За якими ознаками терміни не об'єднують у групи?

- а) кількісними;
- б) атрибутивними;
- в) використання;
- г) за характером призначення.

36. Якого виду еліпсиса не існує?

- а) надання нового значення;
- б) заміни видового терміна родовим;
- в) еліпсиса плеонастичних елементів;
- г) зміни елементів.

37. Якої вимоги до абрєвіатури не існує?

- а) стислості;
- б) наочності;
- в) специфічності;
- г) однозначності.

38. Слово або словосполучення, що позначає поняття, називають:

- а) терміном;
- б) дефініцією;
- в) дериватом;
- г) еліпсисом.

39. Термінологія – це:

- а) сукупність термінів певної галузі, вчення про їх утворення і функціонування;
- б) вчення про терміни, їхні недоліки та переваги;
- в) сукупність термінів окремої наукової галузі і робота над ними;
- г) вчення про утворення і функціонування термінів у різних галузях.

40. Дефініція – це:

- а) точне наукове означення;
- б) слово, що позначає поняття;
- в) означення поняття;
- г) похідний термін.

41. Що не входить у термінологічну роботу?

- а) написання підручників з науково-технічної термінології;
- б) державна стандартизація з науково-технічної термінології;
- в) упорядкування науково-технічної термінології;
- г) лексикографічна робота.

42. Коли була перша спроба в СРСР упорядкувати науково-технічну термінологію?

- а) 1867 року;
- б) 1910 року;
- в) 1933 року;
- г) 1980 року.

43. Назвати основну причину низької практичної цінності впорядкування науково-технічної термінології:

- а) відсутність методики проведення робіт із впорядкування;
- б) відмова лінгвістів брати участь у впорядкуванні;
- в) відсутність словників з термінології;
- г) не враховували погляди різних науковців.

44. Оцінку терміна формують за наступними параметрами:

- а) структурою, способами номінації, джерелами формування;
- б) однозначністю, ясністю, чіткістю;
- в) стислістю, зрозумілістю, номінативністю;
- г) структурою, зрозумілістю, джерелами надходження.

45. Яка організація не займається термінологічною діяльністю?

- а) Міжнародна термінологічна організація;
- б) Комітет науково-технічної термінології при Академії наук;
- в) Міжнародний центр інформатизації з термінології;
- г) Міжнародна організація зі стандартизації.

46. Коли покладено початок промислової стандартизації в СРСР?

- а) 1910–1912 роки;
- б) 1867–1870 роки;
- в) 1920–1922 роки;
- г) 1933–1934 роки.

47. Тезаурус – це:

- а) великий науковий словник важливих термінів галузі;
- б) енциклопедичний словник термінів галузі;
- в) енциклопедичний словник термінів споріднених галузей;
- г) словник, що містить поняття певної галузі техніки.

48. Яка категорія лексики відсутня в словнику наукових праць?

- а) загальнотехнічна;
- б) загальноприйнята;
- в) загальнонаукова;
- г) термінологічна.

49. У якому році оголошено проєкт створення ЮНІСІСТ?

- а) у 1971;
- б) у 1949;
- в) у 1963;

г) у 1982.

50. Галузеві терміни – це терміни, які:

- а) характеризують одну галузь науки;
- б) мають значення для певної спеціальності;
- в) використовують у кількох галузях;
- г) характеризують окрему галузь техніки.

51. Якого критерію для добору термінів не існує?

- а) протилежні поняття мають протилежні терміни;
- б) один термін має одне технічне значення;
- в) одне поняття має одну назву;
- г) близькі поняття мають схожі назви.

52. Якого джерела отримання нових термінів не існує?

- а) піддавання означення еліпсису;
- б) використання слова з літературної мови;
- в) використання слова з іноземної мови;
- г) використання імені винахідника.

53. Як називають терміни типу *оригінал-макет, заява-анкета*?

- а) прикладка;
- б) дефініція;
- в) дериват;
- г) еліпсис.

54. Якого способу отримання стислості терміна не існує?

- а) поєднання у словосполучення;
- б) аббревіатури;
- в) заміни видового терміна родовим;
- г) еліпсиса.

55. Як інакше називають багатозначність?

- а) полісемія;
- б) синонімія;
- в) антонімія;
- г) паронімія.

56. Омонімія являє собою:

- а) графічний і фонетичний збіг слів;
- б) протилежність значень слів;
- в) однакове звучання слів;
- г) схоже звучання слів.

57. Синоніми – це:

- а) слова, близькі за значенням і різні за написанням;
- б) слова, близькі за написанням і різні за значенням;
- в) слова, однакові за значенням;
- г) слова, однакові за звучанням.

58. Явище дублетності близьке до:

- а) синонімії;
- б) антонімії;
- в) паронімії;
- г) омонімії.

59. Антоніми – це:

- а) слова зі взаємно-протилежними значеннями;
- б) слова з близькими значеннями;
- в) слова зі схожими значеннями;
- г) слова, протилежні за звучанням.

60. Яких омонімів не існує?

- а) орфографічних;
- б) кореневих;
- в) синтаксичних;
- г) морфологічних.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Ліпінська А. В. Науково-технічна термінологія / А. В. Ліпінська : [навч. посіб. для дистанційного навчання] / За ред. акад. М. І. Жалдака. – К. : Університет «Україна», 2007. – 219 с.
2. Навальна М. І. Семантико-стилістичне вживання галузевої термінології в мові української преси початку XXI ст. / М. І. Навальна // Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Вип. 2. – Міленіум, 2007. – С. 224–235.
3. Навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни «Науково-технічна термінологія» для студентів спеціальності 6.020100 Документознавство та інформаційна діяльність / [укл. А. В. Ліпінська]. – К. : Університет «Україна», 2003. – 160 с.
4. Непийвода Н. Ф. Мова науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): [монографія] / Н. Ф. Непийвода. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. – 303 с.
5. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна : [навч. посіб.]. – К. : Вид-во при КДУ «Вища шк.», 1978. – 30 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк : [підручник]. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Склад і структура термінологічної лексики української мови / [за ред. Л. О. Симоненко]. – К. : Наукова думка, 1984. – 196 с.
8. Суперанская А. В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
9. Тофтун М. Г. Логіка / М. Г. Тофтун : [посібник для вузів]. – К. : Академія, 2002. – 368 с.

Додаткова

10. Герд А. С. Основы научно-технической лексикографии / А. С. Герд. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 72 с.
11. Гетманова А. Д. Логика / А. Д. Гетманова. – М. : Нова школа, 1995. – 236 с.
12. Даниленко В. П. Русская терминология / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 248 с.
13. Дьяков А. А. Логика : Лекции / А. А. Дьяков, Н. И. Зайцев. – Воронеж : ВИ МВД России, 2000. – 112 с.
14. Жеребкін В. Є. Логіка / В. Є. Жеребкін. – Харків : Основа, 1999. – 256 с.
15. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
16. Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика / В. И. Кириллов, А. А. Старченко : [учеб. для юрид. вузов]. – М. : Юрист, 2000. – 256 с.
17. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : [монографія]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 519 с.
18. Кочан І. Термінологічні проблеми у працях Івана Франка / І. Кочан // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів : Світ, 1998. – С. 701–703.
19. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т. Р. Кияк : [учебн. пособие]. – К. : УМКВО, 1989. – 104 с.
20. Логика: Учеб. пособ. / [сост. И. П. Билецкий, П. В. Брунька, О. Н. Кузь, И. Н. Сивовол, В. А. Черненко]. – Х. : ИД ИНЖЭК, 2004. – 160 с.

21. Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А. О. Ніколаєва. – Х., 2002. – 16 с.
22. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / С. В. Овсейчик. – К., 2006. – 21 с.
23. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навчальний посібник з алгоритмічними приписами / Г. С. Онуфрієнко; Міністерство освіти і науки України, Запорізький національний університет, [2-ге вид., перероб. та доп.] – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 390 с.
24. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів : [підручник]. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
25. Пчелінцева О. Е. Лексичні основи міжнародної термінології. Конспект лекцій та дидактичний матеріал / О. Е. Пчелінцева. – Черкаси : Вид-во при ЧДТУ, 2003. – 80 с.
26. Симоненко Л. О. Термін / Л. О. Симоненко // Українська мова : Енциклопедія / [Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін.]. – 3-ге вид., зі змін. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 707.
27. Симоненко Л. О. Українська термінологія кінця ХХ століття (теорія та практика) / Л. О. Симоненко // Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції «Українська термінологія і сучасність». – К., 1997. – С. 10–14.
28. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) / Е. Ф. Скороходько : [монографія] / Укр. ін-т лінгвістики і менеджменту. – К. : Логос, 2006. – 98 с.
29. Сучасна українська літературна мова : Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; [за ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
30. Сучасна українська літературна мова : Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; [за ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
31. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.
32. Сучасна українська спортивна термінологія : [навч. посібник для студ. ф-тів фіз. виховання вузів] / Пушина І. В., Зайцева В. М.; [2-е вид., доопрац. й розшир.]. – Запоріжжя, 2003. – 96 с.

Словники

1. Бук С. Н. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови : словник / С. Н. Бук / [наук. ред. Ф. С. Бацевич]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 192 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. – К. : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
4. Головащук С. І. Українське літературне слововживання : [словник-довідник] / С. І. Головащук. – К. : Вища шк., 1995. – 319 с.
5. Городенська К. Граматичний словник української мови : Сполучники / Катерина Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
6. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. В. Яременко та О. Сліпушко]. – К. : Вид-во Аконті, 1998.
7. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних сполук / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.

Формат 60x84/16. Папір офс. №1
Офс. друк. Ум. друк. арк. 3,69. Підписано до друку 3.01.2013 р.
Тираж 100 примірників. Зам. _____

Віддруковано «Видавництво К С В»,
м. Переяслав-Хмельницький, вул. Шкільна, 45
тел. 068 440-06-04

